

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Jiří Petrák

Fenomén pánské módy politické reprezentace v evropském kontextu

The Question of Men's Fashion in Political Representation within European
Context

Praha 2017

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Jan Květina

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své práce panu PhDr. Mgr. Janu Květinovi za pevnou vůli a odhodlaný přístup, díky nimž jsem vše dotáhl do konce. Dále pak panu Prof. Vratislavovi Doubkovi za dobré tipy na literaturu k dílčím částem mé práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem řádně citoval všechny prameny, uvedené v seznamu zdrojů.

V Praze, dne 1. 5. 2017

Obsah

Úvod	1
1. Teorie módy v politickém kontextu.....	4
1.1. Móda jako pojem	4
1.2. Duch doby	6
1.3. Reprezentativnost	8
1.4. Proměna vnímání hodnot.....	10
2. Politická móda meziválečného období	13
2.1. Dobový kontext	13
2.2. Asketický prezident (T. G. Masaryk) a jeho vliv na módní trendy.....	15
2.3. Pragmatik (G. Stresemann).....	22
2.4. Diktátor dvojakosti (B. Mussolini).....	25
2.5. Egoistický estét (W. Churchill).....	31
2.6. Shrnutí kapitoly	35
3. Politická móda současné Evropy	37
3.1. Personalizace politiky	37
3.2. Změna stylu.....	41
3.3. Moderní aristokrat (K. Schwarzenberg)	43
3.4. Neformální radikál (A. Tsipras)	46
3.5. Zastaralý extremist (J. Korwin-Mikke)	49
3.6. Shrnutí kapitoly	52
Závěr.....	54
Seznam zdrojů	57
Příloha.....	Chyba! Záložka není definována.

Úvod

Móda a politika. Politika a móda. Jak k sobě jdou tyto pojmy dohromady? Staré přísloví říká, že „šaty dělají člověka“. Jinými slovy tedy tím, co má člověk na sobě, určitým způsobem působí na své okolí, vysílá vjemy. Tyto signály jsou přijímány, vyhodnocovány a podle toho, jak hodnocení dopadne je pak daný jedinec nahlížen a posuzován. I bez psychologického přesahu je však oblékání jednou z klíčových lidských činností od nepaměti. Narážím zde na to, co Rebecca Knight nazývá „prvním dojmem“ (*first impression*)¹. Abychom se však vyvarovali příliš povrchního a neukotveného hledání spojitostí mezi módou a psychologií, můžeme rovněž uvést i statistické údaje – podle Whitney Johnson, ze které čerpá Knight, si člověk udělá o druhém člověku vlastní představu během jedné nanosekundy a je velmi těžké tuto rámovou představu měnit (Knight, 2016), přičemž způsob oblékání hraje v celkově posuzované vizáži klíčovou úlohu. A zde – se právě dostávám k přesahu, jaký má oblečení v politické sféře.

To, jak politik působí na své spolustraníky, ale hlavně občany (voliče) je jeden z klíčových faktorů jeho zvolení, případně i udržení se na daném politickém postu (Dorfles, 2014, stránky 18-19). V rámci své práce budu zkoumat, nakolik se dá image obecně považovat za ideologicky reflektující a celkově reprezentativní (ve smyslu přístupu Hanny F. Pitkin). V praktické části budu tento reprezentativní smysl módy v závislosti na politickém, resp. ideologickém smýšlení názorně demonstrovat na příkladech způsobu oblékání vybraných politiků ve dvou historických obdobích (20. a 30. let 20. století a současnosti – tj. od roku 2009) a komparací se pokusím ukázat, jak a v čem se oblékání ve zmiňovaných epochách lišilo a proč, resp. k jakým politickým cílům sloužilo a zda lze tedy v obou sledovaných obdobích určit souvislost mezi politickou orientací a módní stylizací. V tomto kontextu mi k vysvětlení daného jevu pomůže teorie modernizace a proměna hodnot, jejichž autory jsou Ronald Inglehart a Wayne E. Baker. Klíčová je část o přechodu od moderní společnosti ke společnosti postmoderní a s ní spojená i proměna hodnot (tj. od materiálních k postmateriálním).

¹ Efekt primarity, resp. prvního dojmu – podle W. Johnson je první setkání dvou neznámých lidí umocněno aktuálními emocemi, kde hrají roli i vžitá stereotypy a předsudky. Na základě prvního setkání si pak lidé většinou spíše hledají racionální důvody, aby si svůj první dojem udrželi (Johnson, 2016).

Důkazem, že móda hraje v evropské politice klíčovou úlohu už od nepaměti, je fakt, že jak v rámci předvolební kampaně, tak i celého politického působení se v oficiálním prostředí lidé pohybují ve formálním oděvu. Mou ambicí je prozkoumat hlubší kulturně-politický kontext, jenž s tímto jevem souvisí a dostat se tak k samotným kořenům problematiky vizuální odlišnosti a sociálním jevům z toho plynoucím. Pro realizaci těchto výše zmíněných cílů bude na samém začátku práce také nutné nejprve terminologicky vyjasnit základní pojmy jako móda, oblékání či image i způsob, jak je lze chápat v rámci této práce.

Dalším úkolem bude určit si výchozí teoretické schéma, zabývající se samotnou reprezentací. V tomto ohledu budu vycházet z teorie Hanny F. Pitkin, pojednávající o problematice reprezentativnosti a její definovatelnosti. Nebudu se zde hlouběji zabírat paradoxem reprezentativnosti, neboť zmíněná teorie Pitkin bude v práci užita jen do té míry, v jaké souvisí s celkovým uchopením zkoumané problematiky. V rámci samotné teorie budu ponejvíce vycházet z jí definované symbolické reprezentace (Pitkin, 1967), neboť věřím, že oblečení má v politickém kontextu primárně symbolickou hodnotu a přesah do úrovně funkční je znatelně menší. Tím ale nechci tvrdit, že odívání funguje striktně jen jako symbol. Zajímá mě, jak bylo v pozorovaných obdobích využíváno buď jako nástroj politického marketingu nebo jako znak (národní) kultury, případně i jako odznak příslušnosti s konkrétním hlubším socio-ekonomickým pozadím.

Ve své práci se zaměřuji čistě na evropský kulturní prostor. I když je Evropa velký kontinent, jednotlivé národní kultury jsou si většinou dostatečně blízké na to, aby se mezi nimi dala najít silná vzájemnost a propojenost – na vizuální úrovni určitě. Pracuji tedy s představou, že Evropa jakožto kontinent je jeden velký kulturní prostor, který po stránce formálního oblékání (v politické reprezentaci) vykazuje minimální znaky odlišnosti. Vezmeme-li v potaz politickou spolupráci na mezinárodní úrovni mezi jednotlivými zeměmi celého kontinentu v obou sledovaných obdobích, dá se předpokládat, že nedocházelo jen k mocenskému ovlivňování a inspirování, ale i k obecně kulturnímu, tedy i módnímu. Dále je pravdou, že evropské způsoby formálního odívání se roznesly do celého světa a v současné době na světě pravděpodobně neexistuje státník, který by neměl oblek. Pokud ho nevlastní, jedná se zpravidla o nějakou formu revolty (sociální, kulturní) a vědomě cíleného odlišování se od ostatních.

Z těchto důvodů se tedy domnívám, že zaměření se na tento kontinent je klíčové nejen pro pochopení evropského odívání, důsledků a propojeností z nich plynoucích, ale i pro to, jak jej lze chápat v širším mezinárodním kontextu. Pokud pominu jednotlivé regionální folklory a

tradiční úbory z nich vycházející, na oficiální úrovni jsou si političtí představitelé jednotlivých zemí v Evropě ve vizuální rovině více než podobní.

Na závěr úvodu bych ještě rád zdůvodnil, proč jsem vybral právě ony dvě výše zmiňované epochy. Ve sledovaných obdobích dochází ke značnému posunu hodnot, politického a kulturního ideálu a s tím i související formálně oděvní stránky věci. Meziválečné období bylo celkově dobou přehodnocování a změn (mnohdy radikálních) všeho druhu. Do popředí se dostaly podstatně radikálnější silně ideologicky motivované politické směry, které měly velký vliv na dění v celé Evropě. Meziválečné období tak tvoří velmi dobrý výchozí bod pro druhou studovanou dobu, neboť obecný přesah doby první se dá velmi dobře rozpoznat i v době druhé (tj. současné). Zmiňovaný vliv se projevuje nejen v rovině politické a módní, ale i obecně kulturní. Vzhledem k rozsáhlým společenským, politickým i kulturním proměnám po první světové válce lze svět po roce 1918 a 2009 pokládat za současný ve smyslu vykazování podobných rysů, oproti epoše před rokem 1914. Mimo jiné to zapříčinil zánik monarchií a s tím i spjaté tradice. Obecně platná etiketa se počala rozvolňovat, do popředí se dostaly nové radikální politické i umělecké směry. Politická elita v nově vzniklých demokratických (ve smyslu ne monarchistických) státech sice vyrostla v předchozích režimech, ale většinou dělala vše pro vytvoření nových, modernějších ideálů, jak ve smyslu politickém tak i kulturním. Z výše uvedených důvodů jsem proto přesvědčen, že tyto dvě epochy tvoří dobrý příklad pro vzájemnou komparaci.

Tyto symptomy budu ukazovat na vybraných osobnostech z obou zmíněných dob, jejichž vizáž přesahovala do politické roviny a jež měla přímý vliv na jejich politickou kariéru. Výzkum, jak již bylo psáno výše, se bude týkat Evropy a budou tedy vybráni zástupci napříč celým kontinentem. Záměrně se přitom nesnažím zakrýt, že v obou sledovaných obdobích byly vybrány ty osobnosti, jež lze z určitého důvodu považovat za módně signifikantní a reprezentující určitý rys, na němž lze dokumentovat propojenost osobní stylizace a politické aktivity. Jmenovitě se bude jednat o:

- 1) Winstona Churchilla, T. G. Masaryka, Benita Mussoliniho, Gustava Stresemanna (meziválečná éra).
- 2) Karla Schwarzenberga, Alexise Tsiprase, Janusze-Korwina Mikkeho (počátek 21. století).

Konkrétní příklady jsou vybrány z obou stran politického spektra, aby bylo možné porovnat, jak s oblékáním a jeho propagací pracují odlišně ideově orientované politické subjekty a čeho chtějí jeho prostřednictvím dosáhnout.

1. Teorie módy v politickém kontextu

1.1. Móda jako pojem

Co je vlastně móda a jak ji lze chápat? Už od starověku sloužilo k zahalení těla a jeho ochraně před chladem a obecně před nepřízní počasí. Bude stačit, představíme-li si pravěkého lovce mamutů, kterak se halí do své kožešiny nebo naopak nomáda na poušti, jak si rouškou kryje obličej před nenadálými nánosy písku. Tato epocha je již dávno za námi a velmi záhy oděv získal i svou společenskou funkci (Kybalová, 1998). Oděv nedefinuje jen danou kulturu a společnost, ale jeho estetická funkce zpravidla vychází z původní pragmatické funkce a je jen přizpůsobená dobovým nárokům a aktuální vkusu, fenoménu doby (Dorfles, 2014). Dá se říci, že v současném světě již oděv plní více funkci sociálního atributu než čistě pragmatickou. I vzhledem k současným technologickým vymoženostem není nutné nahlížet na oblečení (vyjma oděvu sportovního) z čistě funkční roviny. V této kapitole ukážu, jak na módu pohlížet více do hloubky a také vyjasním, jak pojem módy chápat v kontextu této práce. Vycházím přitom z děl vybraných odborníků, zabývajících se problematikou módy a jejího propojení se společností – nejen v estetické, ale i obecně sociálně-politické rovině. Vzhledem k zaměření této práce se budu zabývat jen pánským formálním oděvem (oblekem), jeho doplňky, významem v politickém kontextu a proměnami, kterými prošel v rámci dvou sledovaných období (viz úvod).

Gillo Dorfles, italský estetik a esejista a jeden z výzkumníků úlohy módy ve společnosti, z jehož teorií vycházím v této kapitole především, píše, že jedna z nejbádnějších, i když stále aktuálních otázek zní: „čím by byl člověk (samozřejmě muž i žena) bez šatů, které nosí? Byl by opravdu ničím: dlouhavým bělavým (nebo černým či nažloutlým) červem, který místo toho, aby se plazil po zemi, kráčí hrdě ve vzpřímené poloze. Jeho vzhled, pokud jej zbavíme aureoly zajímavě navržených šatů, je ve skutečnosti dost ubohý. A dnes už skutečně není možné považovat módu za frivolní příležitost obléci své tělo: rozšíření fenoménu módy na kulturu, na umění a samozřejmě na ekonomiku a masovou komunikaci způsobilo, že mnozí teoretici (...) věnují pozornost tomuto jevu, který sice existoval i v jiných dobách, ale v naší současnosti nabývá mnohem širšího a stále častěji rozhodujícího symbolického významu“ (Dorfles, 2014, str. 15). Dorfles má pravdu v tom, že oblečení již dávno není jen příležitost vzít si něco na sebe pro praktické potřeby, ale zároveň čím dál tím více získává i symbolickou hodnotu. Od nepaměti jsou oděv a doplňky k němu určené, považovány za symbol společenského postavení a jako takové jsou chápány i v (politické) kultuře. Lhostejno zda se

jednalo o „péra a tetování kmenového náčelníka, nebo uniformy s ozdobami a chocholy středověkého nebo i novověkého generála“ (Dorfles, 2014, str. 40). Symboly provázejí lidskou kulturu odjakživa stejně jako oblečení a v evropském kontextu mají opravdu dlouhou a hlubokou tradici. V tomto kontextu je dobré zmínit i fakt, že Dorfles se ve své práci dotkne i řečových aktů J. L. Austina (čerpá tedy ze stejného zdroje jako Hanna Pitkin ve svém konceptu reprezentace, jejíž rozbor je proveden níže). Podle Austina je význam slov dán kontextem a užitím v jeho rámci. Rozlišuje tři řečové akty (lokuce, ilokuce, perlokuce), podle kterých určuje použití slov v konkrétní situaci. Reprezentace a symboly se dají zařadit do kategorie ilokuce (tj. tím, že někdo něco dělá a říká, zamýšlí další na to navazující procesy), příp. i perlokuce – tedy nemůžeme se ptát, zda je či není pravdivá, ale za jakých podmínek nastává (Austin, 1975).

Na rozdíl od minulosti je však v současném světě věnována oděvu daleko větší pozornost. V dřívějších dobách se k oblečení přistupovalo automaticky v tom smyslu, že nebylo moc možností volby. Člověk měl buď civilní nebo vojenské šaty, slavnostní nebo denní. Mezi těmito jednotlivými možnostmi nebylo zdaleka tolik volného manévrovacího prostoru, jako je tomu dnes. S nárůstem masovosti ve všech směrech se tento fenomén nevyhnul ani oblečení. Zvýšený zájem je podle Dorflese – vyvolán, stejně jako u mnoha jiných aktuálních fenoménů, setkáním „estetických a ekonomických aspektů. Celkem vzato, jedná se o negativní zjištění, protože se do popředí dostávají utilitární důvody, a nikoliv důvody duchovní, kulturní či morální“ (Dorfles, 2014, str. 12). Na tomto příkladu můžeme vidět, že kdysi plně funkční podstata oděvu se v podstatě oklikou vrátila s rozmachem racionalizace, teorií užitku a obecnou explicitně vzrůstající oblibou utilitárního myšlení. V 19. století bylo vzezření považováno za neodmyslitelnou součást identity – určovalo příslušnost ke společenské třídě a tím i deklarovalo lidský život (resp. jeho způsob) celkově. Dnes se již s tak striktním hodnocením nesetkáváme, neboť lidé si pro různé příležitosti oblékají různé druhy oblečení – jak podle společenské vhodnosti, tak podle úrovně pohodlnosti a praktičnosti. Jiný oděv si člověk oblékne, když jde na jednání do poslanecké sněmovny a jiné když se rozhodne jít do přírody sportovat. Oblečení jako takové lze tedy v širším společenském kontextu dozajista chápat jako identifikační znak i v současném světě. To, čemu se dnes říká statusový symbol, existovalo vlastně vždy. Detaily oděvu, sloužily (spíše dříve než nyní) k rozlišení a určení příslušnosti jednotlivce (ať už to byl muž nebo žena) k různým společenským třídám, povoláním, uměním a řemeslům. To částečně vymizelo s tím, jak se rozdílily ve společnosti vyrovnávaly, se zrušením určitých kastovních privilegií, spojených s narozením, majetkem

nebo náboženským vyznáním. Stále však platí, že i v naší době není móda jen frivolním, efemérním, salónním jevem (Dorfles, 2014). Zůstává stále „zrcadlem způsobu života, psychologického postoje jednotlivce, jeho profese, politického zaměření, vkusu“ (Dorfles, 2014, str. 40).

1.2. Duch doby

Módu tedy netřeba chápat jen jako oblečení. Je nutno na ni nahlížet jako na konkrétní dobový jev, jenž reflektuje aktuální vkus jakéhosi ducha doby (*Zeitgeist*), náladu ve společnosti a je vskutku kombinací kulturních a politických vlivů, jež dalece přesahuje hranice států – v globálním světě obzvlášť. Dorfles to uvádí na příkladu popularity islámských oděvních prvků na konci první dekády 21. století, jenž má úzkou spojitost s větším počtem lidí z arabských zemí, žijících v Evropě. Impuls ke změně zpravidla vychází zvenčí, z jevů, „jež na sebe strhávají pozornost veřejnosti a vstupují do povědomí těch, kdo jsou povoláni k tvorbě nové módy“ (Dorfles, 2014, str. 43). Pro doplnění cyklu – konkrétní nápad je nejprve realizován světovými návrháři a od nich posléze převzat i levnějšími konfekčními řetězci, čímž opět dochází k masovosti a od nápadu je upuštěno a pozvolna se přejde k něčemu novému.

Móda je organický jev, který se neustále vyvíjí i mění (v klasické pánské módě se jedná zpravidla jen o detaily) – „mnohé politické, ekonomické a kulturní události mají přímý i nepřímý vliv na módu a mravy a samy se mohou stát módními“ (Dorfles, 2014, str. 43). Z výše uvedených důvodů můžeme na módu nahlížet na hlubší sociální jev, jenž má výrazný symbolický význam, stejně jako identifikační. V tomto kontextu lze konstatovat, že pánská se chápe daleko účelověji než móda dámská a pro hodně mužů slouží jako „faktor uvědomění si vlastní role“ (Dorfles, 2014). Móda má tedy zároveň i sémantický aspekt, který pokud je využíván správně, vysílá (resp. měl by) do svého okolí daný informační signál o svém nositeli. V mnohém tak usnadňuje lidskou komunikaci a při prvním setkání mezi dvěma lidmi částečně předestírá, co lze od druhé strany očekávat. Netvrdím však, že toto pravidlo platí absolutně – záleží na konkrétních jednotlivcích, jak se ke svému zevnějšku staví a v jakém prostředí se pohybují. Přičemž se v úzkém slova smyslu nemusí jednat pouze o oblečení, ale i o celkový design oděvních doplňků, nábytku v bytě a v neposlední řadě i životního stylu. Styl se dá terminologicky chápat jako stálejší trvanlivější než móda – ať už ve smyslu způsobu vedení života, stabilních politických názorů nebo typu oblečení, které člověk dlouhodobě preferuje.

Dobový vkus (tudíž i móda) byl ve 20. století vytvářen o dost specifičtěji než tomu bylo v předchozích dobách. K celkovým proměnám docházelo mnohem rychleji stejně jako ke střídání jednotlivých trendů. Značný vliv na to měly různé umělecké skupiny, které se našly svůj existenční vrchol v časech před a po první světové válce. Jak píše Ludmila Kybalová, přední česká odbornice na dějiny módy, oděv se stává v první polovině dvacátého století přitažlivým tématem pro řadu umělců, malířů, designérů, sochařů i architektů – také díky tomu dochází k tak tvořivé různotvárnosti v oblékání. Zmínili jsme, jak se velké historické slohy ve svých základních aspektech odrážely v kultuře odívání (Kybalová, 2009). Nyní se v „zrychleném časovém sledu rodí výtvarné směry, jejichž vliv se odehrává v poněkud odlišných relacích, než tomu bylo dosud, prosazují se s různou intenzitou a oslovují především určité vrstvy z intelektuálního světa“ (Kybalová, 2009, str. 11).

Obě období, o nichž je v této práci řeč jsou svým způsobem přelomová. V případě meziválečného období jde o revoluční přechod od tradičních monarchií k nově vzniklým státům či soustátím, většinou demokraciím a s tím související i uvolnění do té doby neměnných mravů, zvyků v sociálním styku a pochopitelně i v odívání. V případě druhé, tj. v současnosti můžeme pozorovat trend velmi obdobný ve smyslu odlehčení a zavrhování veškerých formálností ve prospěch efektivity, šetření času a ve spojitosti s vyššími společenskými kruhy i v jakémsi přiblížení se lidu – srovnání viz (Křešnička, 2017).

Asfa-Wossen Asserate, potomek posledního etiopského císaře, který valnou část svého života prožil v Německu a získal zde nejen občanství, ale hlavně tradiční aristokratické vzdělání v evropském kulturním duchu ve svém díle *Dobré mravy* terminologicky rozlišuje módu a dobový styl. O druhém zmiňovaném pojmu píše, že „pro oděv mužů začíná dobový styl asi tak kolem roku 1850, kdy se prosadil oblek z krátkého saka a dlouhých kalhot, ušitý z šedého a černého sukna. Pomineme-li tisíce se vzrušením zaznamenávaných rozdílů ve střizích, barvách a doplňcích, vládne tato silueta dodnes“ (Asserate, 2012, str. 112). Toto rozlišení je pro naši práci klíčové s ohledem na ideovou příslušnost konkrétního politika a jeho osobnost.

Asserate chápe dobový styl jako tvář dějin. Dobovému stylu nikdo neunikne, všichni jsme do dobového stylu „namočení až po uši. Nikdo si nemůže připisovat zásluhu, že dobový styl vytvořil on, ačkoliv o tom samozřejmě kolují různé anekdoty... novou interpretaci toho, co je muž, nemůže nikdy vytvořit jednotlivec. Všechny filosofické, náboženské, ekonomické a estetické představy, které kolují v určité epoše a vytvářejí celkovou náladu věku – která se vždy viditelně vyjeví, teprve když se věk definitivně stal minulostí - , se slévají v dobovém

stylu, podle nějž muži a ženy utvářejí svůj zevnějšek.“ (Asserate, 2012, str. 111). Pochopení dobového stylu je jedním z kulturních determinantů, jak lze na danou epochu celkově nahlížet a jak ji později vykládat. Oproti tomu móda je jev velice rychle proměnný a v obecném měřítku přechodný je podle Asserateho „ve vězení dobového stylu s neproniknutelnými zdmi se zmítá a bručí a bzučí a soustavně naráží do zdi móda, která se svým nárokem na něco v každé sezóně zcela nového ultimativně ‚krásného‘, nakonec musí samozřejmě ztroskotat“ (Asserate, 2012, str. 113). Čím pevněji je vymezen rámec – a nad rámec dobového stylu není pevnějšího, tím větší je výzva získat na něm maximální překvapení, stále znovu ho interpretovat a pokoušet se ho přelstít (Asserate, 2012). Zde autor zcela očividně naráží na snahu módních návrhářů vymyslet nový model pro každou sezónu, přičemž prolongace mezi jednotlivými sezónami se radikálně zkracuje a dochází tak k častějšímu střídání trendů.

1.3. Reprezentativnost

Jak již bylo psáno výše (viz podkapitola 1. 1.), oblečení reprezentuje člověka. Jak však lze reprezentativnost oděvu chápat? V pojetí Hanny F. Pitkin se to dá nejjednoznačněji ukázat na tzv. symbolické reprezentaci.

Pitkin ve své výzkumné práci *The concept of representation* definuje reprezentaci „jako snahu činit prostřednictvím něčeho něco přítomného, co přítomné není a být nemůže“ (Pitkin, 1967). To nazývá paradoxem reprezentace. Tento paradox nemá však být teoreticky vyřešen, naopak, má se stát základem vnitřního kontrolního mechanismu, v němž občané zajišťují autonomii jak volených zástupců, tak voličů. Volení zástupci musí jednat tak, aby zajistili schopnost voličů pověřit volené zástupce (volby), umožnili voličům kontrolu volených zástupců (vykazovatelnost), a zároveň tak, aby si udrželi kapacitu jednat nezávisle na přáních voličů – autonomie mandátu, který je jednou z hlavních podmínek reprezentace jako takové (Pitkin, 1967).

Tato aktivita volených zástupců je realizována různými formami jednání – političtí aktéři mluví, obhajují, symbolizují a jednají v politické aréně jako zástupci občanů. Pitkin zformulovala typologii jednotlivých druhů jednání volených zástupců a představila tři základní skupiny (a podskupiny) reprezentace a uvádí příklady, kde se jednotlivé typy staly běžnou reálnou součástí politického života:

1) Formalistické pojetí:

1.1) Autorizace

1.2) Accountability

2) Substantivní pojetí:

2.1) Deskriptivní

2.2) Symbolická

3) Reprezentace konání

Podle Pitkin může být paradox povahy reprezentace částečně vyřešen na základě identifikace aplikovaného typu demokratické reprezentace. Ty pak představují různé úhly pohledu při studiu reprezentace, ale také nabízejí jiné způsoby hodnocení a měření. Toto řešení paradoxu reprezentace představuje klíčový přínos ke studiu moderní zastupitelské demokracie. V módně politickém kontextu se zaměříme na symbolické pojetí reprezentace, které se dá chápat jako klíčové pro pochopení vymezování se politických činitelů vůči sobě navzájem a svým voličům v rovině osobní image. Jak píše Pitkin, reprezentace je svého druhu existenciální fakt, který se do určitého bodu jednoduše děje a je obecně akceptován. V tomto smyslu nám může např. vlajka Spojených Států (tedy přísně vzato kus látky) evokovat celou řadu věcí, kterou máme s USA vědomě i podvědomě spojeny. Podobně i samotní lidé a úřady, které zastávají, jsou vnímáni nejen ve faktické, ale i v symbolické rovině a mohou tak *de facto* ztělesňovat národ stejně jako právě výše zmiňovaná vlajka (Pitkin, 1967, str. 92).

Když Pitkin zmiňuje onen „existenciální fakt“, můžeme si pod tímto pojmem představit v podstatě cokoliv hmatatelného, co má nejen svou fyzickou podstatu, ale i symbolickou – jak sama uvádí, lze to aplikovat i na oděv, který má reprezentant na sobě. Samotný význam symbolu (jakéhokoliv) má podle ní smysl ve strhnutí pozornosti okolí na sebe a vzbuzení rozličných reakcí. Očekává se, že tyto reakce budou adekvátní s ohledem na společenské standardy a zažitá modely chování v dané societě. Je to tedy očekávání konkrétní reakce – např. když se salutuje před vlajkou, lidé se budou chovat spíše tiše a uctivě než hlučně *ergo* tak, jak to společnost vyžaduje. Zdůrazňováním toho, co symbol představuje, posiluje v lidech ony pocity a postoje, které chceme, aby v nich daný symbol probouzel. Ale vzhledem k tomu, že symbol je pouhý extrakt něčeho nekonkrétního (abstraktního), resp. každý ho může chápat po svém, vyvoláváme i v lidech rozličné, nejasné pocity (Pitkin, 1967, str. 97). Vyvolání pozornosti a vzbuzení konkrétních (zpravidla pozitivních) pocitů je jeden z klíčových záměrů v rovině symbolické reprezentace. To, jak je politický zástupce oblečen, tak u zastoupených dokáže evokovat daná očekávání jeho výstupu.

Pitkin varuje, že i když se nám podaří rozklíčovat (pro nás) pravý význam konkrétního symbolu, je to zpravidla stejně jen na oko, neboť naše hodnocení provádíme velmi spěšně, zjednodušeně a nakonec docházíme k velmi subjektivnímu závěru, co symbol vlastně reprezentuje. Tuto svou finální úvahu pak šíříme dále, přestože v našem podání dáváme důraz na části, které nás ze subjektivních důvodů zaujaly, a tudíž neřekneme nikdy vše o tom, co daný symbol představuje. A symboly většinou neplní čistě funkci zástupců těch, kteří je používají ve svých projevech, ale jsou spíše podpůrnými prostředky pro jejich veřejnou prezentaci a pro celý koncept toho, co vlastně mají představovat (Pitkin, 1967, str. 97). Symboly a jejich význam dokážou být zavádějící, nelze však podceňovat jejich dosah a značnou sílu. Obzvláště, když se jedná o něco na první pohled tak patrného, jako je vnější vzhled.

O reprezentaci Pitkin také dává k dispozici teorii autorů De Grazia a Gosnell, kteří ji definují jako stav, jenž nastává, když jedinec pomocí své osobní moci prosazuje svoje názory a postoje ve společnosti, díky tomu je tak šíří dále a skrze ně propaguje vyjádřené i nevyjádřené tužby jednotlivce. Reprezentace je tedy stav, kdy daný zástupce, dosazený nebo zvolený dle příslušných norem a zákonů, vykonává veřejnou funkci v souladu s tužbami těch, pro které má jeho služba objektivní nebo subjektivní důležitost (Pitkin, 1967, str. 104).

Tato teorie je schematicky dobře aplikovatelná na úlohu módy v politické reprezentaci. Otázka, zda lze vnější vzhled považovat za dostatečně důležitou součást reprezentativnosti daného jedince je zde zodpovězena. Tím, jakou funkci zastává, jaká rozhodnutí vydává, jak se chová a co má na sobě, tím vším svým voličům daný zástupce o sobě sděluje jednotlivá poselství, co od něj lze očekávat. Kupříkladu v režimech, které Pitkin nazývá despotickými vládami, je postava vůdce po všech stránkách důležitá. Vzhledem k tomu, že klíčový důraz se klade na jeho osobu, je středem zájmu jeho zevnějšek celkově a jak píše Pitkin, skutečnou reprezentací se zde stává jeho charisma (Pitkin, 1967, str. 107).

1.4. Proměna vnímání hodnot

Pro chápání významu módy v politické sféře ve srovnávaných obdobích je nutné si i uvědomit, jakou měla móda v dané epoše společenskou hodnotu a jak byla nazírána. V meziválečném období, kdy politice dominovala generace lidí, kteří většinu života prožili ve světě a ideálech před 1. světovou válkou, bylo oblečení především odznak příslušnosti ke společenské třídě, příp. zastupovalo instituci nebo obor, ve kterém člověk pracoval (Kybalová

& Herbenová, 1973). Takto striktně tomu už v současném světě není, neboť dnešním trendem je chodit oblečený neformálně. Je tedy logické, že i na oblečení podobně jako na další věci, dnes nahlížíme jinak. Můžeme hovořit o proměně hodnot a jejich vnímání v celospolečenském kontextu. Tato proměna se dá názorně ukázat na teorii modernizace od Ingleharta a Bakera. Ta pracuje především s teorií industrializace a s představou, že k proměně hodnot dochází ve spojení s ekonomickým růstem. Přičemž jádrem celého tvrzení je přesvědčení o úzké provázanosti mezi ekonomickým vývojem a koherentními, někdy rozsáhlými a částečně předvídatelnými změnami v kultuře, v politickém a sociálním životě obecně (Inglehart & Baker, 2000, str. 21). Spolu s rozrůstajícím se bohatstvím docházelo k proměnám hodnot ve společnosti. V moderní společnosti, kde se pozvolna rozmáhala industrializace, panovaly převážně tradiční hodnoty. Autoři je vyčleňují následovně: důraz na pospolitost, rodinu, víru, nacionalismus, resp. příslušnost k danému národu a celkově snahu ekonomicky přežít. Důraz je kladen také na mužskou dominanci v politickém a kulturním světě obecně.

Oproti tomu v postmoderní plně industrializované společnosti, která již přivykla určitému životnímu standardu a luxusu a stala se značně nezávislou na přírodě a jejím vlivu, začaly do popředí vystupovat jiné hodnoty. Vzestup post industriální společnosti postupně vedl ke zvětšujícím se tendencím na osobní rozvoj a individuální vyjádření se. Došlo k prudkému obratu v žebříčku hodnot, kdy se od převládajícího diskursu, jenž byl orientován primárně na snahu přežít, uživit sebe, své blízké a zajistit si fyzickou bezpečnost, změnilo na zajištění si dobré kvality života a vyšetření si prostoru pro sebe vyjádření (Inglehart & Baker, 2000, str. 22). Důraz na sebevyjádření, individualismus a obecnou zvedající se vlnu seberealizace je příkladným jevem pro postmoderní společnost, jak jí chápou Inglehart a Baker, přičemž dodávají, že zatímco vzestup industriální společnosti je úzce propojen s postupným odklonem od tradičních hodnot, tak post industriální společnost je spojena s odstupem od absolutně celospolečensky platících hodnotových rámců. Dochází k obecnému zdůrazňování individua jakožto základu společnosti a k nárůstu syndromu racionálního uvažování, tolerance a větší důvěry mezi do té doby neznámými lidmi z odlišných kultur a národů (Inglehart & Baker, 2000, str. 49).

Materiální hodnoty, mezi ně můžeme zařadit i oblečení začínají být chápány jinak. Nemusí již nutně odkazovat na společenskou hodnotu, protože i společensky významní lidé na sobě střídají různé druhy oděvu – nechodí stále jen ve formálním a uhlazeném stylu. Tato proměna tolik charakteristická pro naši dějinnou epochu je jedním z klíčových determinantů aktuálního

vnímání módy v politice. V komparaci, provedené v následujících kapitolách uvidíme, nakolik je tento posun ve vnímání hodnot znatelný v politické sféře a nakolik je reflektován na vzhledu jejich účastníků.

2. Politická móda meziválečného období

2.1. Dobový kontext

V této kapitole se budu věnovat pohledu na oděv sociální perspektivou v meziválečném období. Reflexi oděvu a pohledu na něj názorně ukážu na významných politických vůdcích své doby a na jejich stylu. Úvodní podkapitola se bude zabírat charakteristikou trendů v dobovém odívání obecně, aby si čtenář udělal jasnější představu o módě dané doby a byly mu pak zřejmější důvody, z kterých vycházely známé politické osobnosti při výběru svého šatníku.

Zde se opět dostáváme do symbolické roviny, kterou oblečení má, a jež je v současnosti dokonce v jistém smyslu větší než kdy dříve. Důvodem je daleko častější střídání radikálně odlišného typu oblečení – tj. nošení v práci spíše formálnějších věcí, ve volném čase ryze neformálních, na sport věci sportovní apod. Lze tedy mluvit i o módě nejen typické pro danou epochu, ale v současnosti i pro danou činnost. S větší profesionalizací služeb a společnosti celkově (resp. s užší a specializovanější dělbou práce) lze vypočítat tyto proměny i v odívání. V minulosti byl nadřazen vizuálně na první pohled rozeznatelný od svého podřízeného. To dnes již zdaleka neplatí tak definitivně – můžeme hovořit o proměně stylu oblékání do více neformálního, neboť formální věci jsou dnes převážně vnímány jako jakási nezbytná nutnost, nikoliv (oproti minulosti) jako výsada. Ještě na konci 19. století disponovali lidé většinou dvěma typy oblečení – pro denní a slavnostní nošení (Kybalová & Herbenová, 1973). To má spojitost s dobovými sociálně-ekonomickými podmínkami, neboť v minulosti lidé neměli tolik volného času a finančních prostředků, které má k dispozici současný člověk. Tomu bylo přizpůsobeno i odívání. Neexistovalo tedy žádné šatstvo na sport, turistiku nebo rekreaci. S nárůstem volného času v jednotlivých lidských životech i celé společnosti se tomu přizpůsobilo i módní odvětví. To se vše začíná měnit nejprve na přelomu století a masověji potom po první světové válce.

Dá se říci, že oproti současnému stavu, kdy se móda o dost zjednodušila, ve 20. a 30. letech předepisovala módní etiketa několik obleků, který měl správný muž (ze střední a vyšší třídy) vlastnit v návaznosti na různé společenské příležitosti a prostředí, kde se aktuálně pohybuje. V současné době jsme se v podstatě omezili na tři až čtyři (v závislosti na denní době a úrovni příležitosti). Pro srovnání, ve 20. letech měl mít správně muž podle módy „sedm druhů oděvu, které během dne potřebuje: župan, jednobarevný společenský oblek s buřinkou,

ležernější tmavší sako a světlé kalhoty s měkkým světlým kloboukem, pumpky s pulovrem, krátké kalhoty s tílkem, smoking a frak, obojí s cylindrem“ (Kybalová, 2009, str. 86).

Jak vidno tak pánská móda byla tehdy daleko komplikovanější, než je tomu v současnosti. V souvislosti s tím je zajímavé zmínit proměnu dělnického oblečení. Po první světové válce dochází k celkové proměně střihů a uvolňování poměrů, což se projevuje v celém společenském životě a tudíž i v oblékání. Ze sociálního pohledu se společenská skladba v polovině 20. let proměňuje. Mnohem širší vrstvy společnosti se mohou nyní oblékat módně. V rámci proměnných sezónních stylů se začíná výrazněji diferencovat oblečení nejen pro „různé příležitosti, ale také pro různé skupiny společnosti“ (Kybalová, 2009, str. 8). Názorně se mohou dobové proměny ukázat na dělnictvu. Dělníci si vymysleli a začali nosit typ obleku, který je přizpůsoben jejich životnímu a pracovnímu stylu. Nosili čepici, která lépe seděla na hlavě a neulétla tak snadno ve větru, co možná nejvíce vodotěsné boty s dvojitými podrážkami a krátký převlečnick, který nepřekážel v běhu ani při větším roznožení čili ani v jejich práci. Občas však nenesí ani převlečnick, ať už proto, že si jej nemohou dovolit nebo, že jej považují za zbytečnou přítěž při pohybu. Chodí tedy většinou v saku, v zimě pod něj navíc navlékají svetr. Protože límec a rukávy košile se snadno ušpiní, dávají přednost košilím s krátkými rukávy. Límec nahrazují šálou, uvázanou kolem krku. I když tento oděv kupují po částech u vetešníků nebo z vyřazených kusů měšťanských šatníků, přes veškeré záplaty jim nelze upřít jistou svéráznou eleganci. Pohybují se volně s bezstarostnou nonšalancí, jaká se nedostává maloměšťákům, kteří se stále strachují, aby neporušili bezúhonnost svého šatu, a jsou ve svém vystupování až příliš obezřetní a úzkoprsí (Kybalová & Herbenová, 1973).

V tomto uvolněném oděvu, spíše tedy funkčního rázu se pozvolna dostává do popředí neformální styl oblékání, z něhož později vznikne tzv. *street style*². Tuto proměnu oblékání, ale ve svém vzhledu nijak radikálně nereflektují sociálně demokratické ani komunistické strany napříč evropskými zeměmi. U příslušníků těchto stran to platí jen v případě doplňků, které jsou až příliš úzce spojeny s buržoazií, kapitalisty a šlechtou: např. nenošení vycházkové hole nebo cylindru. Hovoříme-li o postupném odlehčování, strukturalizaci společnosti a sebevyjádření prostřednictvím své osobní image, neměli bychom opomenout dvě ideologie, které otřáslы Evropou po první světové válce a které s proměnou vizuální stránky také souvisejí, tedy komunismus a fašismus. Oba tyto směry totiž do politiky nepřinášely jen svůj světónázor, ale i úplně nový životní styl, neboť obě usilovaly nejen o proměnu politického

² pouliční móda, která je spojena primárně s městskými subkulturami 20. a 21. století

režimu, ale celé společnosti. S tím pochopitelně souvisí i proměna vnější. Jen stěží bychom chtěli po přesvědčeném komunistovi v poválečné Evropě, aby nosil cylindr, symbol aristokracie, buržoazie a starších dob. Spisovatel Karel Poláček o tom poznamenává: „změnil se ovšem úbor světákův. Dnešní světák si necení cylindr, ale své sympatie věnuje pleteným a barevným vestám, overalům a koverkotům. Jakýsi tajemný zákon velí, že světák, který se kloní ke komunismu, psychoanalýze a surrealismu, musí nositi modrou baskickou čapku... Mladý světák dnešní doby se kloní k fašismu a komunismu. Výstřední světové názory mu lahodí jako nápadná barva jeho pletené vesty“ (Poláček, 2001, str. 854). Z tohoto úryvku můžeme usoudit, že společnost v ČSR se na projevy těchto extrémních politických názorů dívala skrz prsty. Oba tyto směry rozšířily napříč celým kontinentem a přinášely s sebou revoluční změny všeho druhu (viz podkapitola 2.4.).

V následujících podkapitolách se pokusím dokumentovat výše naznačené módní trendy v politice během meziválečného období na následujících osobnostech dobové politiky. Prvním je T. G. Masaryk, demokrat tělem i duší a svým životním stylem asketický člověk, který nejen zásadně ovlivnil a proměnil dobovou politickou scénu v nově vzniklém Československu, ale uvolnil i monarchický protokol a mnohé inspiroval svými na svoji dobu nezvykle neformálními oděvy. Následuje Gustav Stresemann, ve 20. letech německý ministr zahraničí a krátce také kancléř, který svým (nejen) politickým pragmatismem elegantně vyřešil problém s převlékáním. Výraznou postavou evropského dění byl také italský diktátor Benito Mussolini, který dovedl šikovně střídat oděv podle příležitosti a tak jej bylo možno spatřit, jak řečnil před davy v uniformě nebo úřadoval v žaketu. I proto ho v rámci této práce nazývám diktátorem dvojakosti. Posledním příkladem je britský ministerský předseda Winston Churchill, který byl ve své době dobře znám nejen pro své elitářské a koloniální postoje, ale i pro svůj aristokratický životní styl a velmi individualistický styl oblékání. Jeho image velmi dobře refletovala jeho obrovské ego.

2.2. Asketický prezident (T. G. Masaryk) a jeho vliv na módní trendy

První československý prezident se do své funkce dostal až ve svých 68 letech. Většinu svého života tedy prožil v 19. století, což se částečně odrazilo i v jeho úborech. Za dob první republiky ovšem i do oblasti odívání zasahovala všeobecně uznávaná autorita T. G. Masaryka. Působil klasickou dokonalostí formálních oděvů, ale typickým pro jeho svobodomyšlnou osobnost se stal jeho nekonvenční jezdecký oblek, ve kterém ještě 28. 10. 1933 ve svých 83

letech vykonal na koni vojenskou přehlídku. Pánská módní tvorba v Čechách byla tehdy výrazně orientována na Anglii a s ní i celý tehdejší životní styl (Uchalová, 1996). Jak píše Eva Uchalová, znalkyně módy první republiky: „z anglické módy se přejímá nejen elegantní forma večerních obleků a uvolněný a pohodlný sportovní styl denního oblečení, ale i jednotlivé typy oděvů i s jejich anglickými názvy“ (Uchalová, 1996, str. 97).

Karel Čapek o Masarykově stylu psal, že nerozumí tomu, proč si malíři a sochaři vzali do hlavy zobrazovat ho v redingotu. Je pravda, že Masaryk ho nosil jen zřídka, leda když šel v den své volby přísahat do sněmovny, když měl audienci s vyslanci nebo při podobných formálních příležitostech. Jak byl rok dlouhý, nosil ve svém soukromí vysoké jezdecké boty, jezdecké kalhoty s koženým podsazením, kabát upjatý až po bradu a na hlavě legionářskou furažku – připomínku legionářů. Je to civil s jistou přísností uniformy s jistou nadsázkou i pracovní halena a sportovní dres v jednom. Je to opravdu vlastní osobní a osobitý styl, střih, který s ním už srostl. Vysoký, štíhlý, vzpřímený, zdá se být ještě větší ve svém upjatém kabátě a jaksi pádnější v těch vysokých botách. Těžko by se pro tento osobní odstín elegance našlo jiné slovo než junáctví. Jen v neděli nosil obyčejný civil, snad proto, že v neděli nejezdil na koni (Kybalová, 2009). Ale v takovém případě už nevypadá jako „stará a rovná sosna, zdá se subtilnější, starší a nehmotnější; řekli byste, že se pan president tentokrát převlékl za pana profesora“ (Kybalová, 2009, str. 136).

Je pravda, že na většině oficiálních portrétů a fotografií je Masaryk zobrazován v černém formálním obleku, příp. žaketu. Díky své velké reputaci (v jistém smyslu by se dalo mluvit až o kultu) se tak stával i ve vizuálním smyslu inspirací nejen pro své okolí. Věra Beranová, historička českého estetismu píše, že „sílu estetického působení si jistě T. G. M. uvědomoval již od svého mládí.... Dokonce se tradovalo, když se stal Masaryk poslancem vídeňského parlamentu, že byl bezkonkurenčně nejelegantnějším členem sněmovny. O zvláštním estetickém kouzlu hovoří četnost fotografií a filmových záznamů, které působí naprosto přirozeně, vůbec ne stylizovaně, jak jsme u prezentace tohoto charakteru zvyklí. Celý život se hlásil k antické kalokagathii...z tohoto celoživotního nasměrování pramení i podstata jeho chápání estetiky, která zcela přirozeně přesahuje její polohu badatelsky vědní a nabývá spíše charakter životní orientace, životního slohu“ (Beranová, 2014, str. 208). Je zřejmé, že Masaryk v tomto kontextu šel příkladem pro spoustu dalších lidí nejen svými proklamovanými hodnotami mravními, humanistickými, ale i svým vizuálem, který odkazoval na jistou serióznost, konzervativnost, ale zároveň i modernost.

Chronicky známý byl vycházkový oblek a vysoké jezdecké boty, které Masaryk nosil ve svém volném čase. „Ten se stal symbolem jeho zobrazení v dobových filmových záznamech, na fotografiích, ale i portrétech. Tento oblek s prvky stejnokroje známe ve variantě tmavé a smetanové. Ta světlejší patří k nejcennějším sbírkovým předmětům sbírky moderního textilu Národního muzea (viz příloha 1). Masaryk oblek nosil nejen ve volném čase, ale i při setkáních s méně oficiálními hosty a volil ho i pro své prázdninové pobyty v Topolčiankách nebo časté cesty“ (Burianová, 2014). Při vojenských přehlídkách a manévrech se jistě jednalo o oděv více než praktický. Tmavší varianta tohoto řekněme stejnokroje byla Masarykovi oblíbená i na cestu poslední. Stříh saka se lehce podobá francouzské důstojnické blůze, která se zase inspirovala tzv. Norfolkem, tj. původně loveckým sportovním sakem s typickým sedlem, nakládanými kapsami a přepásáním. Sako Masaryk doplňoval košilí s tuhým límcem s přehnutými růžky, rajtkami a holínkami. Rajtky byly v té době oblíbenými sportovními kalhotami a stejně jako pumpky se nosily například při jízdě na koni nebo ve volném čase obecně. To byl Masarykův oblíbený sport, kterým se udržoval v dobré fyzické kondici. Nejinenzivněji je vojenská inspirace patrná na čepici, která vycházela z tzv. „furažky“ (viz příloha 2), používané československými legionáři v Rusku. Masaryk ji nosil na jejich paměť zdobenou bikolorou. Inspirace Masarykova oblíbeného oděvu vojenským stejnokrojem zřejmě souvisela s jeho úctou k legionářům, ale i sportovním a značně asketickým osobním životem prezidenta. Čepici okopírovala řada módních závodů, takže si stejnou pokrývku hlavy mohli zakoupit nejširší vrstvy obyvatelstva. Říkalo se jí „masaryčka“ a například za 2. světové války se stala symbolem přiznání se k českému národu při zakázaných oslavách 28. října. Prezidentův outfit se tímto překlenul z roviny individuální do roviny celospolečenské. Nesporný symbolický význam měl tedy i fakt nosit pokrývku jakožto neverbální odkaz, oznamující, že člověk sympatizuje s určitými ideami. Sympatie jako takové mohou být alespoň symbolicky vyjádřeny v detailech oděvu, jakou je např. květina v knoflíkové dírci, která může vyjadřovat „lásku ke květinám, nebo důkazem lásky k bližnímu ženského pohlaví zvlášť; také projevem lásky k politické organizaci. V prvním případě svědčí o srdci dobrém, nakloněném i pro bližního vůbec, v případě druhém o srdci zapáleném jen pro jedince, v případě třetím o srdci třídním, zapáleném pro bližního v mezích organizace“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 66).

Hradní etiketu měl za doby prezidentování Masaryka na starost právě citovaný Jiří Stanislav Guth-Jarkovský, již tehdy známý jako autor knih o společenském chování, vystupování a odívání. Své zkušenosti načerpal mimo jiné v rámci svého působení v mezinárodním

olympijském výboru. Ideově čerpá a bere si za vzor především anglické a francouzské prostředí, na přání prezidenta Masaryka pak také prostředí americké. Jeho rad dbal nejen sám prezident, ale i ostatní pracovníci na Hradě – Jarkovský dal dohromady celý oficiální hradní protokol, neboť měl dle vlastních slov „už přece zkušenosti a viděl, jak to v cizině chodí, že bez ceremonií se neobejdeme ani my v republice, byť sebe více demokratické“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 75). Sám však přiznává, že šlo o nelehký úkol, protože „páni demokratičtí ministři a hodnostáři, ocitivší se svým novým úřadem v poměrech společenských sobě nezvyklých, chtějí nenápadně, v dané chvíli, zvědět, jak se zachovat; nové poměry a zvláště nezbytný styk s cizinci, hlavně diplomaty, přiváděly je ovšem do společenských situací dosud jim málo běžných. Ale jen aby to nevypadalo, jakoby měli nad sebou v těch věcech nějakého učitele nebo magistra a pán bůh chraň, ceremoniáře. Toho slova se všude lekali a báli jako čert kříže“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 65). Ceremoniář bylo slovo úzce spjaté spojované s bývalým rakouským císařským režimem a dvorním protokolem. Prezidentské kanceláři nevyhovoval ani označení šéf protokolu, což bylo nejbližší západnímu pojetí chápání ceremoniáře a „tak jsem se stal obřadníkem, ale nikoliv s tím titulem... Zůstal jsem oficiálně profesorem, přiděleným kanceláři presidenta republiky, jemuž bylo svěřeno obřadnictví“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 88). Byť se nestal obřadníkem *de iure*, měl Guth-Jarkovský přesto zásadní vliv na utváření poválečných společenských norem a hodnot v Československu. František Kolář, jeden z autorů Guthova biografie cituje jeho slova: „česká společnost vznikla najednou, arci bez šlechty. Ale najednou tu byl silný kádr vysoké byrokracie, také náhle povýšené... hodnostáři, kteří dříve jezdili jen v tramvaji nebo v drožce, jezdili teď v autech a heslo reprezentovat nabylo neobyčejné důležitosti“ (Kolář, 2011, str. 59). Trvalo to však dlouho, než se Guthovi a jeho následovníkům podařilo nové pány naučit dobrým mravům. Jedním z velmi pozitivních výsledků Guthovy práce bylo zavedení společenské výchovy na středních školách v roce 1922 (Kolář, 2011).

Dá se říci, že meziválečné Československo se inspirovalo Británií, Francií a Spojenými státy nejen v rovině ideově politické, ale i v oblasti etikety, módy a životního stylu (Uchalová, 1996). O daleko užší provázanosti oděvu a sociálního postavení Jarkovský píše: „nedostatek slušného úboru svědčí nejen o nedostatku úcty k osobám, jež potkáváme, ale také k sobě samým. Známemu bude potom vždycky nepříjemné setkat se s námi; buďme připraveni na to, že se nám buď vyhne, nebo se bude tvářiti, jako by nás neviděl. Nežádáme od nikoho, aby se strožil podle nejnovější módy, nejméně od starších pánů, nebo dokonce od lidí méně majetných, ale žádáme vždycky úbor čistý a pečlivý. Povinnost je tím větší, čím více

vyčníkající místo osoby v společnosti zaujímají“ (Guth-Jarkovský, Společenský katechismus, 1992, stránky 51-52). Podle Jarkovského se do vybrané společnosti hodí vybraný úbor, úměrný formální stránce dané společenské příležitosti. Je zajímavé, jak argumentuje ohledně představy některých „demokratů“ o přílišné uniformitě oděvů – „jistě by pánovi bylo nepříjemno, kdyby se objevil večer ve fraku sám jediný, právě tak jako je nepříjemno mítí úbor jiný, když všichni ostatní mají frak. Namítnete asi, že ne každý může mítí frak a že podobné údaje jsou nedemokratické apod. Co všechno se neklade na bedra demokratismu! Nakonec ještě aby demokrat vůbec nenosil kalhot. Demokratismus je lidovláda a naprosto nic nezáleží dobré lidovládě na tom, má-li kabát šosy delší nebo kratší, nebo nemá-li jich vůbec... Nezapomínejme, že velká většina společenských pravidel má vedle svého etického základu také základ estetický. A uniformita – neříkám uniforma – působí vždycky zálibně“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 60). S určitou nadsázkou se dá říci, že sladěnost oděvů ve společenském životě je spíš příjemná nežli nepříjemná – politická reprezentace je toho živoucím důkazem. Pokud se někdo odlišuje, tak jen v náznacích, detailech, ale formální, obecně přijatelnou linii norem a odívání držela většina tehdejších politických představitelů.

„Mám za to, že k vybrané společnosti není potřebí zámožnosti, ale předem všech zřetelů slušného chování, založeného na podkladě etickém, tj. mravním a estetickém, tj. krasocitném. Není-li toho, sebebezdějnější fraky a róby plesové k vybranosti nepomohou, aniž ji zaručí“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 61). Jarkovský poukazuje na to, že oděv má zpravidla symbolickou hodnotu ve světě veřejného života, ale nemusí to tak vždy být. Vezměme si to na příkladu cylindru, který už tehdy vycházel trochu z módy, hlavně pro svoji drahotu. V Československém prostředí však také proto, že byl mylně považován za německou módu. Pro mnohé byl symbolem měšťáctví, ale ani to nebyla úplná pravda, ačkoliv příslušníci socialistických stran nosili široký, měkký klobouk, téměř jako odznak svého smýšlení. Přesto paradoxně ruská bolševická delegace na mezinárodní konferenci v Janově (1922) měla jakožto doplněk ke svým slavnostním šatům právě cylindry. A co by se stalo, kdyby vyložený kapitalista a buržoust nosil černý širák? Nic. Šaty dělají člověka jenom v jistém smyslu, ale nehodnotí jej a nemusí být nutně výrazem jeho smýšlení. Guth-Jarkovský dodává: „cylindr je stále v celém vzdělaném světě kloboukem slavnostním, i v republikách demokratických, jak možno viděti na obrázkách z posledního pobytu našeho pana prezidenta v Paříži. A Čičerinovi, který mimo Rusko také v cylindru se blýská, jistě nikdo nebude vytýkati smýšlení ani aristokratické, ani měšťácké. Cylindr nemá nic společného ani s demokratismem, aniž

s jakoukoli jinou formou státní nebo některým vyznáním politickým“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 62).

Jak vidno, nemusí být na první pohled vždy patrné, co daný člověk reprezentuje. A nejedná se jen o vhodný oděv pro danou příležitost, podle Jarkovského jde i o to, jak mu celkově typově sedí vzhledem k jeho fyzickým proporcím. „Denním úborem společenským je většinou žaket³... pro pány starší a objemnější, jímž žaket dobře nesedí, redingot, kabát šosatý, jemuž se dříve říkalo císařský, snad proto, že to býval jediný druh civilního obleku, který kdy císař Franz Josef vedle obleku loveckého oblékal. Teď abychom mu říkali kabát republikánský, poněvadž tlustí hodnostové republikánští dávají mu přednost před žaketem. V redingotu vypadají důstojněji a o republiku starostlivější. Vezmou-li si k tomu stojací límec a dlouhou kravatu, vypadají velebně; kdyby si nasadili límec ležací a pod něj takzvaného motýla, to jako by se republika lámala“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 63). K společenským předpisům přistupuje v principu jako k efektivnímu prostředku, jak zjednodušit a zpříjemnit sociální kontakt. To, zda si člověk oblékne „límeč stojatý či ležatý, rozhoduje ne tak předpis jako spíše okolnost, co se lépe hodí k tváři nebo co lépe sluší“ (Guth-Jarkovský, 2005, str. 63). Pravidla nemají v první řadě sloužit k tomu, aby mohla být vynucována, ale aby celý proces zjednodušovala. Na druhou stranu je nutné připustit, že „jen nemnoho mužů mělo ve svém šatníku vše nezbytné: mimo žaketu také norfolský⁴ kabátek pro volný čas, či modrobílý letní oblek na dovolenou u vody. Většina vystačila zřejmě s mnohem chudší garderobou“ (Kybalová, 2009, str. 86). Začíná se také odlišovat i pracovní oděv, jenž „se liší podle povahy práce, ale i klimatu a tradičního místního kroje. Teprve nyní končí hluboko do minulosti sahající tradice, podle níž hlavní charakteristikou pracovního obleku byla modrá barva⁵. Jen specializovaná řemesla si brzy vynutí vhodnější řešení oděvů...A bude třeba ještě dlouhého vývoje, než se pracovní oděvy stanou nejen účelnými, ale nabudou i jisté rysy elegance“ (Kybalová, 2009, str. 94).

Se vznikem nového státu (tj. ČSR) a s tím spojené nové funkce prezidenta bylo nutné vytvořit podobnou ikonu, jako tomu bylo za císařství. Jarkovský se hradní protokol snažil vytvořit po vzoru aristokratických dvorů, ovšem s odlehčeným, jakýmsi lidově demokratickým nádechem. Josef Rodr, jeden z autorů Guthova životopisu uvádí jeho slova: „rádi oželíme

³ sako nošené na vrcholně formální denní příležitosti se šikmo ustřiženými šosy, denní verze fraku

⁴ volnočasové delší sako z tlustého materiálu, přepásané páskem, tradičně nošené v Anglii na vycházky do přírody, příp. na lov

⁵ z toho pocházení označení „modré límečky“ pro dělnickou třídu

toho lesku a zlata a drahokamů a spokojíme se prostým občanským vjezdem svého prezidenta... ale i přitom třeba jistého řádu a pořádku – a nelze zapomínati, že vedle osoby prezidentovy oslavujeme v něm také představitele svého státu“ (Rodr, 2004, str. 81). V této souvislosti také Guth zmiňuje „že president sám nebyl přítelem ceremonií, vyplývalo ze všeho jeho chování i z celé jeho bytosti. S jakou obtíží se vpravoval v cizině, kde už před převratem a pak tím spíše po převratu vystupoval jako hlava československého státu, vypravovali ti, kdož ho tenkrát provázeli, a podroboval se jen nejvyšší nutnosti. Nebylo nesnadno vypořádati, že ceremoniel je v republice nezbytné zlo“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 238). Paradoxem toho bylo, že kamkoliv zavítal „všude vítán byl president demokratické republiky jako panovník“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 182).

V souvislosti s Masarykovým oblíbeným sportem, jízdou na koni, můžeme názorně vidět prezidentovu obecnou nechuť k ceremoniím. Když v minulosti král vyjížděl na projížďku, jela s ním celá jeho suita a podobalo se to celé ve své pompéznosti div ne státní návštěvě. Avšak „vyjede-li koňmo první prezident československé republiky, neví o tom nikdo jiný leč jeho podkoní, který předvede mu koně a následuje pak sám koňmo v uctivé vzdálenosti“ (Rodr, 2004, str. 119). Guth k tomu dodává, že „cesty, zájezdy a návštěvy presidentovy se lišily od zájezdů monarchie tím, že průvod nebyl uniformován. Přes to mívaly i vojenský ráz, zvláště když později jezdil president na rozmanité přehlídky vojenské a na koni. Při tom také užíval pan president a užívá více než kdy jindy jakési své uniformy a jezdecký oblek bývá jeho oblíbenou toaletou“ (Guth-Jarkovský, 1929, str. 264).

Emil Ludwig, autor rozhovorů s významnými politickými osobnostmi své doby, mající psychologický přesah a velkou literární ambici, o Masarykovi, jehož také osobně zpovídal, psal, že ve svém mládí byl Masaryk krásný člověk, a třebaže tuto vlastnost nijak cíleně nepěstoval, přece si jí byl dobře vědom. Jeho nesoprně silný vliv na lidi, především na mladé, byl asi určován tímto organickým faktorem. Až do nejvyššího věku si zachoval tu vnitřní i vnější eleganci pohybu. Na dobových obrazech, když bylo Masarykovi mezi třiceti a čtyřiceti představoval se svým krátkým tmavohnědým plnovousem typ profesora oné epochy (Ludwig, 2012). Od svých kolegů se však odlišoval „onou tělesnou jemností, kterou bychom u syna proletářova tím méně čekali, že po desetiletí měl velmi málo peněz... Když později přišel do vídeňské říšské rady, nazval ho jeden dandyovský hrabě⁶ nejlépe oblečeným mužem

⁶byl to Vojtěch Václav Sternberg (1868-1930), rakousko-český šlechtic a poslanec v říšské radě, byť nebyl členem žádné strany, ideově měl nejbližší ke Straně konzervativního velkostatku (Ludwig, 2012)

v parlamentě. Také to je symbol pro světsky praktickou polovinu jeho bytosti, která se v této střední době jeho života velmi rychle vyvíjela vedle složky duchovní“ (Ludwig, 2012, str. 21). Masaryk sám byl dle svých vlastních slov „člověkem praktickým“. Jeho oděv tomu, pokud to situace umožňovala (viz výše), velmi dobře odpovídal. Dá se říci, že kladl důraz na pohodlnost při jistém zachování fazóny a vnější formálnosti beze zbytku zbytečné strojenosti a okázalosti. Jeho asketický přístup k životu se projevil i v jeho vnějším zjevu a cele se blížil ke svému antickému ideálu – kalokagathii. Masaryk svým chováním a jednáním ovlivnil nejen tehdejší generaci, ale i příští a vliv jeho myšlenek a příkladu ve všech ohledech trvá do současnosti. Jeho oblékání odpovídalo jeho prostému původu, skromnému životnímu stylu, demokratickému smýšlení a obecné nechuti k obřadnostem. Za časů jeho prezidentování byl také vytvořen nový oproti předcházejícímu o dost uvolněnější hradní protokol, který s menšími obměnami platí dodnes. Masaryk se také nošením legionářské furáčky postaral o posílení legionářské legendy a díky svému jezdeckému obleku pomohl zdemokratizovat, resp. rozvolnit upjatý měšťácký styl té doby a převést jej do nové epochy.

2.3. Pragmatik (G. Stresemann)

Gustav Stresemann byl známým německým politikem meziválečné éry. Začínal v obchodní sféře, odkud plynule přešel do politiky. Za dob Výmarské republiky byl krátce říšským kancléřem a po větší část 20. let ministrem zahraničí. Zároveň byl jedním z vedoucích Německé lidové strany (DVP). Jeho ideová orientace by se dala nazvat jakousi středo pravicovou, tradicionalistickou. Přihlédneme-li k jeho dětství a vyrůstání v pruském prostředí, emociálně velmi chladném a asketickém, nabízí nám to snadnější vhled do Stresemannovy osobnosti a jeho pozdějšího působení v politice (Wright, 2002).

Česká historička Výmarské republiky Dagmar Moravcová k tomuto tématu píše: „až na dobové apologetické biografie se většina z nich shodne v tom, že byl především pragmatickým politikem, který sledoval prvořadý cíl všech tehdejších německých politiků – tedy revizi versailleského mírového uspořádání a zrovnoprávnění Německa s ostatními evropskými mocnostmi, a že pečlivě volil taktiku k dosažení tohoto cíle“ (Moravcová, 2006, str. 102). Stresemannova úloha byla složitá jak ve vnější tak ve vnitřní politice. Socialisté ho osočovali z přílišných požadavků a krácení sociálních práv, nacionalisté ho nazývali zrádcem, neschopným postavit se za dobové německé zájmy. Fakt, že po celá 20. léta zůstal německým ministrem zahraničí, svědčí o jeho přístupu a schopnosti kompromisu s dohodovými

mocnostmi, pro které byl symbolem politiky porozumění. Jinak se v tehdejší Německu vlády střídaly téměř každý rok (Moravcová, 2006). Základním zahraničním Stresemannovým cílem (stejně jako většiny Němců) byla revize Versailles „s taktikou vážně míněných, a nikoli pouze demonstrativních diplomatických jednání s Francií za podpory Británie a USA“ (Moravcová, 2006, str. 103). S tím úzce souviselo i obnovení německého hospodářství (což vyžadovalo ukončení pasivní odporu), snížení válečných reparací, odchod dohodových vojsk z oblasti Porúří a v konečném důsledku tak vrácení Německa na seznam světových velmocí.

Po mezinárodní konferenci v Locarnu tam byla nastolena nová atmosféra v mezinárodních vztazích charakterizovaná slovy mír a spolupráce. Později se v tomto kontextu hovořilo o duchu Locarna. Z této konference vyšel Stresemann jako vítěz, neboť Německo bylo poprvé po válce vnímáno jako rovnocenný partner jednání a zároveň mu byly garantovány západní hranice, což Francii znemožňovalo užít v případě nutnosti strategii síly. Polsko a Československo se o to více upnuli na Společnost národů, která byla hlavním bezpečnostním garantem mezinárodních hranic té doby (Wright, 2002).

Stresemann si dobře uvědomoval, že velmocenského návratu Německa se dá dosáhnout jen mírovými prostředky, takže hbitě využil v roce 1924 nově nastoleného Dawesova plánu, předpokládaje, že povede k hospodářskému obnovení Německa. Ze soukromé korespondence víme, že Stresemann zároveň uvažoval po hraničních revizích, jen co se Německo z dlouhodobého hlediska na mezinárodní scéně bude jevit jako spolehlivý partner. Kritiku vyvolalo i jeho vysvětlení dlouhodobé německé strategie, které bylo umírněnými vykládáno jako „nutnost postupovat jemně a chytře a vyhýbat se velkým rozhodnutím, resp. jako instinkt pro politicky nutné a možné“, radikály pak jako „metternichovský pojem označující taktiku špinavých triků“ (Moravcová, 2006, stránky 105-106). V podobném duchu byl vnímán na diplomatických jednáních s Československem, které se obávalo skrytých záměrů od svého teprve nedávno poraženého mocného souseda. Teprve po Locarnské konferenci a česko-francouzské dohodě bylo Československo upokojeno mírovými zárukami. Beneš po Locarnu a jednání se Stresemannem mohl konstatovat „že není mezi oběma státy žádných rozporů, ani zahraničních, ani jiných, a že je mezi nimi cesta k dobrému sousedství a k přátelskému soužití plně otevřena“ (Beneš, 2015, str. 210).

Stresemannův život byl ztěžován nejen politickou situací, ale i dobovými etiketními zvyklostmi. Běžně se stávalo, že musel v rámci jednoho dne být přítomen na zasedání v Reichstagu, což vyžadovalo mít na sobě žaket (k němuž se nosily světle šedé pruhované kalhoty, jednobarevná vesta a úzká vázanka) a jinou část dne být na ústředí strany, kde

panovalo méně formální prostředí a tudíž stačil standardní oblek na denní nošení. Ten se sestával ze stejnobarevného saka a kalhot (příp. vesty). To vedlo k únavnému několikrát denně se opakujícímu se převlékání, zčásti i proto, že žaket není na pohodlné sezení moc přizpůsoben (člověk si přisedává šosy) a je nutné k jeho nošení mít i uzpůsobenou plochu na sezení. Vhodná křesla se nacházela v Reichstagu, u Stresemanna v kanceláři už ale nikoliv. Tuto překážku vyřešil Stresemann velmi elegantně, když si nechal za pomoci svého krejčího odštíhnout dlouhé šosy na žaketu, avšak zbytek tohoto kompletu ponechal (viz příloha 3). Vznikl tak vrcholně formální outfit vhodný na denní nošení, který byl již za doby jeho života po svém tvůrci pojmenován. Kybalová k tomu dodává: „také někteří politici sehráli podobnou roli *arbitra elegantiarum*. Podle německého říšského kancléře, později ministra zahraničí Gustava Stresemanna byl pojmenován střízlivý oblek z tmavé látky s jedno- nebo dvouřadovým sakem, šedou vestou, světlou kravatou a proužkovanými kalhotami. Svou podobností žaketu sugeroval dojem velmi slavnostního oblečení“ (Kybalová, 2009, str. 87).

Poprvé se v tomto nově vytvořeném oděvu Stresemann objevil na mezinárodní konferenci v Locarnu v roce 1925 (příloha 4). Zajímavé bylo, že německá delegace tehdy houfně následovala jeho příkladu a neúmyslně tak tento výstřelek rozšířila dál. Stal se natolik populárním, že přečkal i období 2. světové války a oblek „Stresemann“ (v Británii známý jako *stroller*⁷) měl ve své oblíbě i první poválečný německý kancléř Konrad Adenauer (viz příloha 5). V 50. letech tak styl „Stresemann“ dostal nové přízvisko *Bonner Anzug* (doslova Bonnský oblek), podle hlavního města Západního Německa (Schneider, 2010). Na Lipské univerzitě, která byla Stresemannovou *alma materis* o jeho neobvyklém etiketickém počínání píše, že pro něj bylo nepraktické, časově i finančně nákladné několikrát denně měnit oděv, takže do jisté míry ignoroval úřední protokol (jenž žaket předepisoval) když si nechal ten svůj patřičně zkrátit (UAL, 2014). Svůj dynamický zápal pro práci a neochotu zdržovat se s podružnými souvisejícími věcmi dokázal, když se byl nucen omluvit z neoficiálního jednání s Benešem v Berlíně pro nemoc (Beneš, 2015).

Jak vidno, Stresemann byl nejen pragmatikem v politické činnosti a ideovém přesvědčení, ale i v celkovém přístupu k životu, formální pravidla etikety nevyjímaje. Taková zjednodušení byla společensky i prakticky možná až po skončení první světové války, s nástupem nového světa a penetrace středních vrstev do vrcholného politického života (podobně jako o tom psal Guth-Jarkovský v ČSR). Německo mělo sice jinou historickou tradici než české země, ale

⁷ V přeneseném významu vycházkový oděv, vhodný na promenádu do města, tj. na příležitost, kde bylo člověka hodně vidět.

trend pozvolného uvolňování jak v etiketě tak i odívání nabyly celoevropských rozměrů. Hlavním důvodem bylo zrušení monarchií, přechod k republikám a také celkový ústup tradičních vrstev z vrcholné politiky a společenské sféry obecně. Stresemann to svým na tehdejší dobu velmi odvážným činem názorně dokázal.

2.4. Diktátor dvojakosti (B. Mussolini)

Uvažujeme-li v kontextu doby, byli politici jako Mussolini svým způsobem její názornou reflexí. Budoucí italský vůdce totiž pocházel podobně jako Masaryk z chudých poměrů, v mládí zastával socialistická a antimilitaristická stanoviska, aby se v době 1. světové války mohl proměnit v ideový opak (Kvaček, 2008). Po založení Národní fašistické strany se stal nejen jejím faktickým vůdcem, ale především symbolem. V moderních evropských dějinách nemělo předtím takto úzké provázání jedné osoby s celonárodní politickou stranou srovnání. Fašismus chtěl nejen zbourat starý řád a na jeho troskách vystavět řád nový⁸, ale i od základů přetvořit lidskou společnost a přizpůsobit ji k obrazu svému. Tomu nahrávala dobová situace obecné sociální bídy a poválečného neklidu. Ve spojení s vůdcovským principem a charismatickým vůdcem v čele pak bylo toto hnutí schopno strhnout na svojí stranu celou Itálii.

Maďarský spisovatel Sándor Márai o atmosféře v Itálii ve 20. letech a jejích hlavních aktérech napsal, že Mussolini byl člověk, z něhož prýštila veškerá energie potřebná pro tento politický experiment. Navíc v době po skončení první světové války často pobýval stejně jako Márai ve Florencii. Ještě před *Marcia su Roma*⁹ se s ním Márai setkal i v Berlíně. V italském prostředí ho však měl možnost pozorovat na lidových shromážděních, kde zfanatizované davy visely na každém jeho gestu, ve Florencii, v Boloni a v Benátkách. Ve Florencii na náměstí Viktora Emanuela byl prý chráněn tak chabě, že před případným aktem pomsty ze strany jeho nepřátel by jej bývala mohla ochránit jen jeho šťastná hvězda a osud. Z jeho bytosti i vystupování vystupovalo na povrch cosi nezranitelného. Tenhle člověk vpustil do Itálie vyznávající *dolce far niente* (sladké lenošení) energii o síle stovky koní. Všichni byli uchváteni novým tempem a energií, syrovou silou, jež procitla k životu a zaplavila zemi od Alp až po Sicílii, daleko přesahující hranice politiky a hesel (Márai, 2003). Všechna síla proudila z jednoho člověka – Mussoliniho. „Ten, kdo nezažil počátky fašistického hnutí v Itálii, nikdy nemůže pochopit

⁸ srovnání viz (Griffin, 2015, str. 62)

⁹ Pochod na Řím

tajemství jeho úspěchu. Co je to – jeden člověk? Zdá se, že všechno“ (Márai, 2003, str. 320). Takto popsal Márai – přímý účastník fašistických počátků v severní Itálii, historické okamžiky, kdy podle jeho vlastních slov vřela celá Itálie. Na velkém osobním charismatu Mussoliniho stálo celé hnutí. Pokud, jak píše Márai, měl Mussolini mezi lidem díky svému charisma tak velkou oblibu ještě před uchvácením moci, je jen logické, že se jeho veřejná image musela pochodu na Řím zvednout do skutečných výšin.

Luboš Taraba, analyzující Mussoliniho život, psal, že po úspěšném pochodu na Řím už „nic nebránilo tomu, aby černé košile 31. října vstoupily slavnostně do jeho ulic. Mussolini, na koni, už v civilu a buřince, přehlížel defilující oddíly fašistických milic. Se vztyčenou paží zdravil squadristy a zároveň jako kdyby ukazoval někam do dále, odkud měl přijít nový pořádek a nový osud království“ (Taraba, 1992, str. 94). Nově dosazený předseda vlády chtěl v daném okamžiku na okolí podle všeho působit co nejcivilněji a pokud možno ne diktátorsky. V souvislosti s tím je pro srovnání zajímavé uvést i vyjádření T. G. Masaryka o tomto typu režimů v knize od E. Ludwiga: „diktatury – vyčkejme, jak se osvědčí. Na každý způsob vidíme, že se Evropa starého režimu vzdává; máte pocit, že si vlastně už žádný národ netroufá docela otevřeně hlásit se k starému režimu, i když se tu a tam ještě projevují pochybnosti o demokracii a republice“ (Ludwig, 2012, str. 127). Ve stejném díle Ludwig srovnává Masaryka s Mussolinim (knihy vznikaly a vyšly krátce po sobě): „rozhodl jsem se postavit tohoto největšího demokrata, nadlouho snad velikého demokrata posledního, proti jeho rozhodnému protihráči Mussolinimu: diktátora mravního proti diktátoru faktickému, muže svědomí proti muži moci. Vedle krátké zavalité postavy s kvadratickou lebkou, širokých, těžkých rysů, řídkých gest, vystupuje tu dlouhá, štíhlá postava dlouholebého, kostnatého muže, jehož ruce jsou v neustálém formujícím pohybu... nepatetický, náboženský, dobrotivý charakter vedle charakteru patetického, cynického, tvrdého; tedy muž, který se tragice vyhýbá, vedle muže, který ji hledá“ (Ludwig, 2012, str. 9). K tomuto úryvku jen nutno dodat, že podobným způsobem, jakým psal Ludwig pochvalně o Mussolinim tak kvůli negativním reakcím ze strany veřejnosti podobně oslavně psal o několik let později o Masarykovi. Můžeme ovšem konstatovat, že oba státníci na Ludwiga silně zapůsobili svými osobnostmi, názory a postoji.

Fašistické hnutí bylo od základu budováno na armádních a korporativistických principech. Tomu odpovídala i jeho uniformita, neboť spousta členů bylo podobně jako jejich vůdce válečnými veterány. Jako barva hnutí byla zvolena černá, tedy barva, která z hlediska psychologie barev vzbuzuje respekt, okouzlení a také strach (Pleskotová, 1987). „Černá barva

košil byla převzata z uniform Arditů (úderných jednotek), které byly elitou italské armády ve WWI. Ardité byli italským ekvivalentem německých Stosstruppen a v obou zemích převzali skupiny fašistů uniformy těchto jednotek za své, čímž vytvořili další společnou platformu s veteránskými organizacemi. Byla to část jejich politických plánů na získání veřejné podpory. Mnoho mužů sloužilo ve vojenských jednotkách Černých košil v touze po slávě (obdoba s Garibaldiho Červenými košilemi), nebo pro své republikánské politické názory, což ovšem, nutně neznamenalo podporovat fašisty. Mnoho jiných bylo loajálních k fašismu či přímo členy fašistické strany, ale málokdo z nich z oddanosti králi a monarchii“ (Schlange, 2005). Srovnání s Garibaldiho červenými košilemi je v italském kontextu více než vybízející. Podobně jako Garibaldi byl i duce revolucionář a barva košile jeho mužů měla symbolizovat jednak odhodlanost, neohroženost a také pochopitelně revolučnost celého záměru. Fašistická černá košile byla doplněna neobvyklou pokrývkou hlavy, fezem¹⁰. Obléknout černou košili ovšem pro všechny automaticky neznamenalo podporu fašismu, alespoň ne v jeho začátcích. Jak podotýká britský historik Jasper Ridley, autor rozsáhlé biografie o Mussolinim, o stranickém sjezdu v Neapoli v roce 1922: „mnozí nově vstoupivší členové byli konzervativci, lidé věrní monarchii, kteří na sjezdu vyjadřovali svou oddanost králi tím, že si do klopky u saka upevňovali minci s jeho podobiznou“ (Ridley, 2002, str. 134).

Emil Ludwig, který s Mussolinim v roce 1932 vedl osmnáct rozhovorů, o jejich setkávání napsal: „již 25 let jsem se zabýval typem aktivního člověka a pokoušel jsem se ho zachytit dramaticky a psychologicky. Teď seděl naproti mně. Condotiere, jehož jsem kdysi popsal v jednom z těchto římských paláců, Cesare Borgia, hrdina Romange, jako by byl vstal z mrtvých, třeba nosil vždy tmavý žaket s černou kravatou a přesto, že se za ním blýskal telefon. V témže sále, který viděl muže jeho typu triumfovat a kácet se, seděl teď přede mnou potomek týchž mužů: ztělesněná Itálie a renaissance... Nikdy neochabující trpělivost a klid i při obtížných otázkách a vyhnutí se každé direktivě, již je jinak zvyklý, byly mi důkazem jeho vnitřní jistoty“ (Ludwig, 1932, str. 33). Aktivním člověkem Mussolini bezpochyby byl, jinak by jeho hnutí nemohlo aktivizovat velkou část Itálie. V tomto úryvku je Mussolini popisován jako typický předseda vlády své doby – klidný ve své pracovně, obklopen jen nejbližšími poradci a v žaketu (viz příloha 6) – úboru velmi formálním a ve své době typickým pro lidi ve vyšším společenském postavení napříč Evropou. Je zajímavé, že ani italský fašismus si nedovolil sáhnout a změnit zažitou společenskou etiketu, byť měnil spoustu ostatních věcí a

¹⁰ Fez je pokrývka hlavy, zpravidla nošená v islámských zemích, ale i na Balkáně a v jižní Evropě.

chtěl být dynamickou revoluční silou. O tom svědčí i fakt, že krátce před pochodem na Řím požádal Mussolini svou ženu Rachele, „aby mu nezapomněla přibalit dopolední oblek na audienci u krále“ (Ridley, 2002, str. 139). Z toho můžeme snadno odvodit, že navenek chtěl Mussolini působit ordinérně, tradičně a spořádaně. O tomto poznatku píše i autor obsáhlé Mussoliniho biografie francouzský historik Pierre Milza: „byl přeci jen v rozpacích, že se ocitl v uniformě milicionáře před panovníkem, který ho přijal, aby mu světil vedení státu, a tak vykotal: Račte, Vaše Výsosti, omluvit můj úbor, ale přicházím rovnou z bitvy, která se našťestí odehrála bez krveprolití... odpoledne se Mussolini vrátil, aby předložil Viktoru Emanuelovi seznam své vlády. Tentokrát v odívání úzkostlivě dodržel protokol, který vyžadoval žaket s proužkovanými kalhotami a cylindr. To mu nicméně přivodilo jisté problémy. Musel si vypůjčit kalhoty (moc dlouhé) od Finziho, frak (s příliš krátkými rukávy) od Sardiho, manžetové knoflíčky od Ceasara Rossiho, a úředníkům z předsednictva vlády dalo mnoho práce, aby Mussolinimu rozmluvili bílé kamaše¹¹“ (Milza, 2013, str. 299). Také píše, že se mu „podařilo udělat trumf i ze své plešatosti, když si oholil to, co mu zbývalo z vlasů. Zcela tak odhalil čelo, které měl široké a mocné, a vytvořil tak módu „římských hlav“ – a četní funkcionáři ho napodobovali“ (Milza, 2013, str. 431).

O jisté rozdvojenosti Mussoliniho idejí a vybudovaných zásad, veřejné sebe prezentace píše Taraba, který uvádí, že se „prezentoval jako racionální typ, a přitom ve skutečnosti podléhal pověrám... zvláštností je, že se ani přes šatník premiéra a šéfa vlády nedokázal zbavit starých návyků a zlovyků. Nerad denně měnil košile... často ho bylo vidět s několikadenním strništěm tmavých vousů, v době rudé éry navíc oblečeného tak, že vypadal jako revolucionář a anarchista z povolání“ (Taraba, 1992, str. 117). Jeho zevnějšek se však po převzetí moci radikálně proměnil. To ve fragmentech reflektuje ve své práci i Ernst Nolte, německý historik, zabývající se fašismem a nacismem, když rozděluje Mussoliniho vládnutí na období před Lateránskými smlouvami a po nich. Po roce 1929 se Itálie více totalitarizuje a její vůdce s ní (Nolte, 1998). „Představíme-li si Mussoliniho, který denně jako nejvyšší a nejpilnější úředník země zvládá mimořádné množství práce, který uděluje francouzským, anglickým a americkým agenturám velmi rozvážná interview, který vede s Emilem Ludwigem „evropské“ rozhovory, musíme přiznat, že slova o dobrém, „otcovském“, rozumném diktátorovi nevznikla bezdůvodně... Především však v sobě musel překonat hluboko skrytého bývalého marxistu... který se nemohl spokojit s tím, že bude vůdcem kontrarevoluce a horlivým

¹¹ Tzv. psí dečky, tedy módní návleky přes boty (viz příloha 6)

ministerským předsedou průměrné a zaostalé země“ (Nolte, 1998, stránky 298-299). Milza k tomu dodává: „nedbalost a neznalost dobrého chování byl často vysmíván lidmi z vyšší společnosti i představiteli mezinárodní společnosti... lekce chování a protokolu... nesou ovoce jen s velkými potížemi. Mussolini špatně nese... že musí chodit do Quirinalu v černém obleku a v buřince... bude s tím tedy muset žít, výsledkem čehož je rozvíjející se syndrom sociálního revanšismu, projevující se již před nástupem k moci, který následně jen narůstá, včetně oblasti mezinárodních vztahů. Odtud jeho pohrdání vším, co má zosobňovat buržoazní hodnoty a chování: od hédonismu tradičních italských elit po nadutost evropských plutokratů a jejich úředníků“ (Milza, 2013, str. 314).

Ludwig to příslovečně charakterizuje, když píše, že Mussolini „nezná požitků kromě moci: tituly, koruna, šlechtictví, společnosti mu nepůsobí radost; což je zvláště obdivuhodné v Římě, kde je dnes diplomacie silněji zastoupena a stále ještě mocnější než v každém jiném hlavním městě. V tomto smyslu je dnes Mussolini ztělesněním státu“ (Ludwig, 1932, str. 36). Ridley o Mussoliniho touze po moci píše, že „milostné poměry měl neustále, snad proto, že uspokojovaly jeho touhu po moci. Byl přesvědčen, že masy stejně jako ženy obdivují pánovité muže. Těšilo ho svádět a ovládat ženy, ale ještě více ho těšilo svádět a ovládat masy“ (Ridley, 2002, str. 171). Mussolini sám připodobňoval chování davu k chování ženy ve smyslu obdivu – srovnání viz (Ludwig, 1932).

Tvrdost, ráznost – těmito dvěma slovy bychom mohli popsat Mussoliniho na oficiálních dobových fotografiích, kde byl často zobrazován jako rozhodný, vojácky laděný vůdce. Do jisté míry záleželo, zda měl na sobě uniformu nebo byl v civilu. Za běžného pracovního dne, kdy byl ve své kanceláři v Římě, oblečen v žaketu, přijímal velvyslance a řešil vnitrostátní politické záležitosti, se na fotografiích málokdy tváří tak sveřepě jako ve chvílích projevů, kdy se objevoval zásadně vždy jen v uniformě. Ludwig ho zastihl před jedním proslovem, kdy se palác jen „hemžil uniformami... a duce sám... byl v uniformě. Jeden král mi kdysi řekl, že v uniformě myslí jinak než v civilu; myslil, že slaběji. Také jsem pozoroval, že jediný důstojník mezi samými civilisty zdá se sám sobě stejně maskovaný a tedy rozpačitý, jako jediný civilista mezi sto uniformami. Také jsem ještě nikdy neslyšel dva důstojníky spolu filosofovat, stejně jako jsem neviděl dva myslitele spolu boxovat, ačkoliv obojí by bylo možné. Mussolini, jenž mi byl v uniformě cizejší než ve svém žaketu, se ve svém myšlení nikterak nezměnil“ (Ludwig, 1932, str. 88). Psychologický přesah, který obyčejně dle Ludwigových slov změna oděvu na lidi má, se podle něj nijak zásadně vnitřně netkla Mussoliniho. Rychlé přepínání sociálních rolí od moudrého vladaře k uhrančivému politikovi,

který cíleně manipuluje davy lidí, bylo Mussolinimu vlastní a „měly hned dvě výhody. Nejen že účinkovaly na italské masy, ale navíc jeho zahraničním návštěvníkům působilo potěšení jeho zcela odlišné chování v soukromí... když zjistili, jak je okouzující, jak se dokáže usmívat a hovořit mírně. To je přesvědčilo, že jeho veřejný image neodráží jeho skutečnou osobnost, nýbrž je určen pouze k předvádění italské veřejnosti“ (Ridley, 2002, str. 218). Když byl mezi svými fašistickými kolegy, chodil zpravidla jen v uniformě. Mussolini si očividně velmi dobře uvědomoval, že k cestě po moci je výhodné se přizpůsobit kontextu dané situace nejen stylem své rétorické prezentace, ale i svým zevnějškem. Milza k tomu dodává, že „v paláci Chigi Mussolini vyměnil úzký redingot a proužkované kalhoty za tmavý trojdílný oblek... Postupně jako důsledek militarizace režimu a diktátorova na odiv stavěného pohrdání vším, co by mohlo být považováno za buržoazní chování, opouštěl civilní oděv a oblékal si vojenskou uniformu. Napřed chodil při jistých příležitostech v jakémsi smíšeném oděvu: civilní žaket a buřinka přes černou košili, jezdecké kalhoty a kožené holínky. Pak přijal uniformu čestného velitele milice – sako a jezdecké kalhoty v barvě khaki (v létě bílé), opasek, závěsný řemen a černý fez – a pak vklouzl do šatů vrchního velitele císařství, které mu šil na míru jeden vyhlášený krejčí z via Cavour a jež si zkoušel v sále s mapou světa“ (Milza, 2013, str. 434).

Oproti tomu po jeho sesazení a uvěznění na Grand Sasso, odkud jej zachraňoval Hitlerem pověřený důstojník SS Otto Skorzeny, Mussolini na něj učinil „dojem silně zestárlého, unaveného a nemocného člověka. Jeho oči nervózně tékaly z místa na místo, neupravený zevnějšek prozrazoval krajní apatii. Nezvykle působilo ovšem i jeho civilní oblečení – dlouhý černý zimník a plstěný klobouk“ (Kvaček, 2008, str. 103). Veta bylo po parádní uniformě či střídavém žaketu. Mussolini působil jako politicky i lidsky odepsaný člověk, který už netoužil po ničem jiném než po klidu a odpočinku.

O neskutečném egu diktátorově nelze pochybovat, jeho postupně se měnící zjev je důkazem vnitřního rozporu. Jelikož pocházel s nižších společenských vrstev a postupně byl vynesena až na politických vrchol a nebyl k tomu patřičně vychováván, musel vše dohánět přímo v hodině dvanácté. Příkladně je to vidět v jeho odporu k církvi – jako od mala vedený antiklerikál uzavřel nejen Lateránské smlouvy, ale i církevní sňatek, aby si církev naklonil na svou stranu. V jeho sebe prezentaci se tento rozpor projevoval pozvolným střídáním civilních a vojenských šatů, podle toho, jak chtěl zrovna působit. Od svého okolí očekával navenek přísnou askezi, podobnou té, kterou sám ze zdravotních důvodů dodržoval. Byl to další

paradox, neboť tato jistá společenská přetvářka a tvárnost sociální role byla dominantou právě buržoazní společnosti, od které se chtěl tak rozhodně a explicitně distancovat.

2.5. Egoistický estét (W. Churchill)

„Samozřejmě, že jsem egoista. Kam by se člověk dostal, kdyby nebyl“ (Rose, 1995, str. 181) – tento výrok, který v biografii o Churchillovi zaznamenává Norman Rose, do značné míry charakterizuje celý život Winstona Churchilla a pomůže nám v porozumění jeho veřejné prezentace. Rose dále pokračuje: „všechny vlastnosti, které s egoismem souvisejí, příliš častý výskyt slov „já“ a „mně“ v konverzaci, trvalé zaměření na své vlastní myšlenky a skutky, sebedůvěra, sobectví, značná dávka průraznosti a sebe obdivování, to vše tvořilo ve značné míře součást Churchillova chování... To, co však opravdu chtěl, bylo stát přede všemi a dirigovat, mít vše pod absolutní kontrolou. Churchill málokdy mluvil o jiných lidech, s výjimkou případů, kdy nějak ovlivňovali jeho povolání. Málokdy vedl nevázanou společenskou konverzaci. Špatně se mu hovořilo jen s jedním člověkem. Pro něj bylo vše podnikání – jeho podnikání“ (Rose, 1995, str. 181). Rose o něm rovněž píše, že byl mužem 19. století v tom smyslu, že měl imperiální ambice, které přesahovaly danou časovou realitu. A „i když Churchill nezapadal přesně do stereotypního obrazu příkrého viktoriánského patriarchy, v některých aspektech svého chování se mu blížil. Jako patricij rodem, zjevem a chováním vždy jednal tak, aby lidem v jeho okolí zbylo jen tak málo prostoru, že své potřeby museli podřítit jeho vrtochům. Neshledával v tom nic špatného. Pokládal to prostě za přirozený řád běhu věcí“ (Rose, 1995, str. 328).

Michael Paterson, autor, který sestavil Churchillovu biografii z jeho fotografií, o něm píše jako o „přirozeném aristokratovi“, „jehož postoje a povahu formovala doba, do níž se narodil a již charakterizovala viktoriánská aristokratická smělost... I když jeho jmění rostlo a zase ubývalo, vždycky si vydržoval sluhy, včetně jednoho komorníka, který se staral o to...aby jeho pán měl připraveno čisté oblečení (košili si kupříkladu měnil několikrát denně) a zavazoval mu jeho typický puntíkový motýlek¹²“ (Paterson, 2006, stránky 8-9). Rose k tomu dodává: „řídil se normami aristokratického života – velké domy, královské životní podmínky, sluhové, kteří plnili každé jeho přání – to vše považoval za své rodné právo... Choval se k nim jako benevolentní despota“ (Rose, 1995, str. 187).

¹² viz příloha 7

Jeho životní styl jej v politice odděloval od normálních lidí, kteří nepoživali takové výsady. Bezpochyby se dá říct, že Churchill by svým založením elitář, přestože během svého života několikrát změnil stranu (od konzervativců přešel k liberálům a posléze opět zpět ke konzervativcům) a hájil často stěží slučitelné postoje, o čemž si někteří mysleli, že „tyto kroky jsou známkou jeho zásadového odmítání následovat politické dogma, zatímco jiní v tom neviděli nic jiného než bezzásadový kariérismus“ (Paterson, 2006, str. 62). V roce 1923 opustil liberální stranu, kvůli tomu, že „strana toho roku umožnila sestavit labouristům vládu, jí, podle jeho názoru, dala socialistický punc. Jeho přesvědčení vždycky bylo složitým propletením levicového a pravicového smýšlení, ale ve většině názorů se dobře shodoval s ostatními příslušníky své společenské vrstvy a konzervativní strana se stále více jevila jako jeho přirozený domov“ (Paterson, 2006, str. 64).

Jeho žena Clementina o něm prohlásila, že: „nevěděl nic o životě normálních lidí“ (Rose, 1995, str. 188). Nikdy nepřišel do přímého styku s davem, nikdy nejel autobusem. Jeden problém měl však společný s většinou svých spoluobčanů. Snahu vyjít, často balancoval na pokraji bankrotu, ale tomu nebránilo v tom, aby nežil na vysoké noze. Jeho šeky byly často nekryté. Rozhodně ho však nepronásledoval strach středních tříd ze zadluženosti. Příslušníci jeho společenské třídy již tradičně nechávali obchodníky čekat (Rose, 1995). Nebylo tedy nic neobvyklého, že Churchill považoval sám sebe za dost svébytnou entitu, která určuje dění kolem sebe spíše než aby se sama přizpůsobovala okolnostem.

Churchillova individualita byla také zdůrazněna jeho stylem oblékání. Rose sice přiznává, že se „nijak vybraně neoblékal...(ale) ve svých obnošených šatech vypadal rozhodně pozoruhodně. Byl si vědom, že každý politik by se měl něčím odlišovat. Klobouky – ačkoliv nejen klobouky – to bylo jeho... armádní a námořní pokrývky hlavy... ruská persiánová čepice, pánské plstěné klobouky se zvednutým okrajem, panama klobouky, cylindry, šest stetsonů¹³ se širokým dýnkem... jeho patnáct na míru šitých overalů, proužkovaný z česané příze k obědu, černý sametový k večěři, jeho oblečení do ložnice, noční košile, purpurové trepky s vyšitým monogramem, zelený a zlatý župan s vyšitými draky byly zrovna tak výrazné“ (Rose, 1995, str. 190). Chronicky známým kloboukem, který nosil a v němž byl často fotografován, se stal *Cambridge bowler hat*¹⁴, který nosil od dob své první kandidatury od parlamentu v roce 1900 až do časů 2. světové války, kdy byl ministerský předseda (viz

¹³ Kovbojský klobouk se širokou krepou, typicky nošený na americkém západě.

¹⁴ Vyšší, hranatá buřinka.

příloha). Charakteristickým se pro Churchilla taktéž staly dva zvednuté prsty do tvaru písmene „V“ (jako *victory* – vítězství) a doutníky značky Romeo y Julieta.

Kultivací svého zevnějšku dosahoval i značné mediální pozornosti, čímž vytvářel „svou unikátní soukromou i veřejnou osobnost. Během doby tyto záliby splynuly se samou podstatou jeho osobnosti – tak důsledně se jich držel. Když poskytoval interview oblečený jenom do trička, byl považován za excentrika a rozhodně, pokud to bylo nutné, byl ochoten sám k této pověsti přispět... Ve skutečnosti však byl Churchill svou podstatou anglický aristokrat, který měl mnohem blíže k fiktivnímu západnímu venkovskému šlechtici, než ke skutečnému americkému podnikateli – lupiči“ (Rose, 1995, str. 190). K tomu patřil i lehce extravagantní zevnějšek, včetně doplňků, například zimní kabát s astrachánovým kožesinovým límcem, jehož styl „nebyl považován za solidní. Nejvíce se ale proslavil svými klobouky. Měl velkou hlavu a začal předčasně plešatět. Když si vzal jednou náhodou příliš malý klobouk, karikaturisti se chopili příležitosti a on tak získal svou „obchodní značku““ (Paterson, 2006, str. 25). Churchill byl originál nejen nekompromisním způsobem, jakým prosazoval své politické návrhy a názory, ale i zevnějškem jako takovým. Dále je pravdou, že nebyl silného tradicionalismu Britů, „žádná jiná země by mu neumožnila takovou pestrou škálu uniforem spojených s nějakým postavením...Stal se členem královské rady. Tato vybraná společnost poradců panovníka datuje své počátky do středověku“ (Paterson, 2006, str. 30).

Jason Diamond, americký spisovatel a autor článku o Churchillově stylu o něm píše, že vedle Benjamina Disraeliho, kterého Diamond považuje za nejstylovějšího britského premiéra (s oblibou nosil do práce černé sametové sako) a ve své době byl označován za dandyho, byl Churchill jeho pokračovatelem ve smyslu stylového oblékání. Narodil se do viktoriánské epochy, dospíval v době edvardiánství¹⁵, prožil dvě moderní světové války a dokázal dobře vést svoji zemi ve věku atomové energie. Zároveň nikdy moc nedbal oficiálních módních linií, běžných v době jeho politického fungování (Diamond, 2012)¹⁶. Jak je zde řečeno, prošel za svého života několika zásadně zlomovými etapami a jako každý člověk byl formován svou dobou. Velký vliv měl na něj jeho otec, jenž mu byl celoživotní inspirací téměř ve všem a

¹⁵ Doba vlády krále Eduarda VII

¹⁶ „Aside from being his country's most stylish leader since Benjamin "Dizzy the Dandy" Disraeli (who ran the country in black velvet suits), Churchill bore witness to several significant moments in fashion, making him a particularly smart man when it came to the evolution of dress. He was born into the Victorian era, came of age in Edwardian times, lived and fought during both world wars and ruled well into the atomic age. He didn't adhere to the stodgy view of political sartorial style.“

k němu vzhlížel s neskryvaným obdivem a také na něj „dělali dojem muži, kteří jako koneckonců on sám, vykročili do života s obrovskými nároky a za svými sny dokázali jít důsledně a odhodlaně“ (Paterson, 2006, str. 68). Podobně jako byl Churchill inspirován i on sám často inspiroval, například svého blízkého spolupracovníka a pozdějšího premiéra Anthony Edena. Ten byl chronicky znám velkou péčí o svůj zevnějšek. Dokonce byl po něm pojmenován i jeden typ klobouku, o němž Kybalová píše: „ještě stále nevyšel z módy homburg, lemovaný a také zpevněný stužkou. Eden je variantou homburgu, nemá zpevněný okraj, je to polotuhý černý klobouk, nosil se k obleku. Svoje jméno dostal podle korektního oblečení britského politika sira Anthony Edena, který jej často nosil“ (Kybalová, 2009, stránky 140-141). Oba dva politici se stali díky svému zevnějšku natolik známými, že se dostali i na stránky dobového módního magazínu Tailor and Cutter (viz příloha 8).

Churchill si později, v letech druhé světové války si při svých častých cestách oblíbil jako svou hlavní oděv jakousi pracovní kombinézu. Používal ji už dříve v soukromí svého domu při stavbě zahradní zídky. Teď se ale tento outfit díky svému majiteli dostal i na veřejnost a stal se mediálně známým. „Jednalo se o oblečení sestávající z jednoho kusu se zipem vepředu, zhotoveného ze sametu nebo česané příze¹⁷. Při spěchu bylo možné se tímto způsobem obléknout během několika sekund. Třebaže toto oblečení vypadalo neformálně a dokonce ledabyle, vyráběla je exkluzivní pánská oděvní firma Turnbull & Asser sídlící v Londýně na Jermyn Street¹⁸. Nošení kombinézy se nicméně nestalo módní mánií, a tak nikdo jiný nebyl v kombinéze vidět“ (Paterson, 2006, str. 105). Podobně jako o této kombinéze, píše Paterson o helmě, kterou Churchill nosil za války v době největšího bombardování Londýna. Vždy po náletu navštěvoval místa náletů „se svým pověstným doutníkem a vycházkovou hůlkou – obraz, který veřejnost milovala. Třebaže jej tyto talismany nikdy neopouštěly, byl nucen se jako každý občan podříditi nařízení a nosit plynovou masku a ocelovou helmu a tu si nasadit, když bylo zapotřebí. Helma jen zvýšila jeho výbojně vzezření, a i když vypadala zcela obyčejně, uvnitř měla purpurovou výztuž, kterou pro něj udělali prestižní kloboučníci“ (Paterson, 2006, str. 92). Jak vidno, na těchto dvou příkladech vidíme, že se Churchill v době krize snažil přiblížit obyčejným lidem a přizpůsoboval tomu částečně i svůj zevnějšek, byť poněkud svébytným způsobem. Dá se předpokládat, že mu více záleželo na vlastním pohodlí než na tom, co si o něm kdo myslí. Spoléhal se na to, že své voliče více přesvědčí svými politickými výsledky než tím, jak v daný moment vypadá (viz příloha 9). Je pravda, že v době

¹⁷ Tkalcovsky upravená vlna.

¹⁸ Dlouhý nákupní bulvár v Londýně, vyhlášený díky obchodům s klasickou anglickou módou.

války a obecné bídy to bylo gesto více než moudré, neboť ho to vizuálně odlišilo od většiny ostatních politických představitelů ať britských nebo zahraničních a jeho pracovní outfit tak vyvolával dojem, že má plné ruce práce.

U Churchillových formálních oděvů (tj. oblek a žaket) byly také velkou dominantou jeho kapesní hodinky, resp. jejich řetěz. Vzhledem k Churchillově zavalitosti byla tloušťka tohoto, spíše řetězu nežli řetízku vpravdě výrazným doplňkem (viz příloha 10). Už i v době, o níž je řeč, byly kapesní hodinky ale více archaismem než moderním praktickým doplňkem. V Británii se vzhledem k silným tradicím udržely déle, ale ve zbytku Evropy už se nosily jen výjimečně na zvláštní (zpravidla velmi formální) příležitosti od konce první světové války. Churchill je však nosil až do konce svého života. I to byl jeden z důvodů, proč byl považován za reprezentanta starých časů.

Obecně lze konstatovat, že vnější vzhled byl pro Churchilla prvkem originálního sebevyjádření a odlišení se od masy ostatních. Oblíbenost různých výstřelků a výrazných doplňků velmi dobře doplňují jeho politický styl prosazování názorů a návrhů. Po druhé světové válce, kdy už se stal celosvětově známým, byl sice vnímán částečně jako pozůstatek starých časů, neochotný smířit se změnou poměrů, ale také jako zachránce Británie i Evropy před nacismem. Churchillovo obrovské renomé a neutuchající životní energie přispěly k tomu, že byl o dekádu později ještě jednou zvolen britským premiérem.

2.6. Shrnutí kapitoly

Komparací čtyř dobových politiků (archetypů), kteří měli vliv nejen na politiku svých zemí, ale i na módní trendy jsem se pokusil ukázat, jak úzce je propojená móda s politikou. Asketa Masaryk byl mírný ve svých činech, životním stylu i odívání. Jeho ideový protiklad Mussolini byl naopak okázalý a velmi chytře střídal vojenský a civilní šat podle toho, jak se mu to hodilo. Zatímco Masaryk respektoval dobové normy (přestože se je snažil uvolňovat), Mussolini se řídil ryze machiavelistickým principem. Cíleně využíval svého oděvu, aby zapůsobil na krále, masy nebo zahraniční diplomaty dojmem, jakým zapůsobit chtěl. Podobným způsobem, byť s o dost konzervativnějším nádechem to dělal i Churchill, pro něhož ale bylo hlavní odlišit se od masy, být originálem. Mussolini často přeskakoval z role do role (podle toho, kde jak potřeboval působit), Churchill byl originál každým coulem a svůj osobitý styl si držel napříč celým životem, přičemž dával důraz okázalým způsobem najevo svoji pohodlnost. Ve srovnání s Mussolinim byl Masaryk o dost umírněnější a jeho

stejnokrojový jezdecký oděv mu sloužil pouze jako pohodlný oděv v soukromém životě a méně formální příležitosti. Výjimku by mohla tvořit jeho furažka, která odkazovala na legionářskou tradici.

Pragmatik Stresemann zvládl zkombinovat svou stranickou a parlamentní funkci nejen časově, ale i dovednou úpravou svého formálního oděvu. Jeho pragmatické uvažování o dobové mezinárodní politice se projevilo nejen v tomto oboru, ale mělo faktický přesah i do jeho stylu odívání.

3. Politická móda současné Evropy

3.1. Personalizace politiky

Politika v éře poradců. Tímto heslem do značné míry charakterizuje Pavel Šaradín, současné odívání v evropské politice, resp. způsob jeho prezentace. Zatímco v předcházejících obdobích byli političtí představitelé v tomto ohledu soběstačnější, dnes mají na všechny atributy prezentace vlastní image své specialisty. Analogii bychom mohli vidět v proměně hodnot, resp. v přechodu od moderního pojetí společnosti k postmoderní¹⁹. Se vzrůstající specializací práce a s nárůstem kvant dostupných informací nemá člověk čas zvládat vše sám, pokud chce svou funkci vykonávat zodpovědně, a tak potřebuje další lidi, kteří mu s dalšími aktivitami pomohou (Šaradín, 2007). Spolu s nárůstem pomocného odborného personálu se pozvolna proměnil i styl vedení kampaně. Nemalou zásluhu na tom mají technologie a s nimi i související vznik politického marketingu. Andrzej Jabłoński, autor publikace o politickém marketingu, je přesvědčen, že voliči už nespolehají na mínění lídrů politických stran nebo jiných institucí, jež jsou přímo zapojeny do politického života. Tím pádem musí subjekty politické soutěže logicky zlepšovat organizaci svých kampaní a vytvářet svou politickou nabídku na bázi marketingových zásad. Jádrem „politického marketingu totiž vychází z marketingu ekonomického a z tohoto oboru byly převzaty i hlavní pojmy pro model marketingu politického“ (Jabłoński, 2006, str. 9).

Svůj rozmach zažil politický marketing v 90. letech minulého století a v současné době zůstává permanentně přítomen v politice. Spolu s vzrůstajícím počtem tzv. plovoucích voličů (*floating voters*), tj. voličů bez jednoznačných dlouhodobých politických preferencí, se postupně dostáváme od kladení důrazu na stranickou nebo ideologickou příslušnost k personalizaci kandidáta (Jabłoński, 2006). V historickém kontextu 19. století bychom to mohli považovat potažmo za jakýsi návrat ke kořenům, mám tím na mysli návrat k tomu, že voliči znají svého kandidáta osobně, i když třeba ne nijak zvlášť do hloubky. Odklon od tradičních stran, profesionalizace politiky jakožto řemesla a s tím související zvyšování vzdálenosti voličů od volených zástupců dala vzniknout jednomu z klíčových aspektů, jímž je v současnosti personalizace politiky, resp. „personalizace apelu nasměrovaného k voličům. Dominuje zde vizuální politika, která se ovšem ve své podstatě opírá o charakterové rysy politických lídrů a kandidátů. Je to pokus o využití popularity, věrohodnosti a atraktivity už

¹⁹ Viz (Inglehart & Baker, 2000, stránky 20-22)

známých politiků, s nimiž velká část voličů ztotožňuje jak ještě neinstitucionalizované politické strany, tak i lokální volební výbory“ (Šaradín, 2007, str. 102). S tím úzce souvisí i osobitý vzhled kandidáta nebo politika, jenž ho má v první řadě odlišit od jeho politických soupeřů a tím mu dát do ruky výhodu, jež může využít ve volební kampani.

Oblečení má na rozdíl od čistého neužitečného umění (čímž narážím na estetickou funkci oděvu) sloužit svému účelu (nejen však praktickému), ať už je jakýkoliv. Je tvořeno, aby mohlo být nošeno a ne zavřeno v nějaké pokladnici. Uvádím to zde z důvodu představy, jak lze nahlížet na obecně luxusnější části svého šatníku. Dorfles luxus chápe jako něco, co nikdo nemá, jako jistou exkluzivitu a protiklad masovosti ve vytříbeném duchu (Dorfles, 2014). Např. s rozmachem hodinek v Anglii v 19. století je britská šlechta odmítala nosit, s tvrzením, že příslušníci aristokracie mají na všechno času dost. Jejich důvod byl jasný – chtěli se vymanit z masy lidí, kteří byli spojováni s novým masovým trendem. Obdobně to lze vysledovat i v politické sféře. Pokud se chce nějaký politik odlišit od davu, týká se to nejen jeho názorů a postojů, ale i jeho vizuálu. Jak píše Dorfles: „muž... bude usilovat o to, aby adekvátně přizpůsobil svůj oděv svému charakteru, společenskému postavení a povolání. Bude také moci při troše mentální pružnosti a vychytralosti použít oděv k vytvoření účinného symbolu svého společenského postavení podle různých okolností, jímž bude čelit, a podle různých situací, v nichž se ocitne“ (Dorfles, 2014, str. 49). Dorfles nabízí zajímavé názorné srovnání na současných italských politicích – jak by působili, kdyby si vzájemně vyměnili šaty. „Co kdyby si vzal na sebe Prodiho²⁰ oblek Silvio Berlusconi? Byl by zaznamenán prudký odliv sympatií mezi obdivovateli jeho (alespoň zdánlivě) tak elegantního stylu, perfektního střihu jeho dvouřadých sak a parádnosti jeho svetrů. Nastal by hromadný úprk spousty malých a středních podnikatelů, obchodníků a samostatně výdělečně činných osob, všech těch, kdo v něm – nebo v jeho oděvu – spatřují vzor hodný napodobení, ale zato by možná získal hlasy od členů Ligy severu, jež dnes dráždí lesk jeho přehnané elegance“ (Dorfles, 2014, str. 18).

S tvrzením, že móda hraje v politice velkou roli, souhlasí i Bernhard Roetzel, německý autor bestselleru *Opravdový gentleman* o klasickém pánském odívání (Matějček, 2017). V rozhovoru se žurnalistou Petrem Matějčkem se svého českého protějšku ptá, proč si myslí, že pletený svetrík, v němž se Helmut Kohl setkal v roce 1990 s Michailem Gorbačovem, dnes visí v berlínském muzeu německých dějin? Tento svetr tehdy symbolizoval „novou

²⁰ Bývalý italský předseda vlády, který je znám svým nenápadnými obleky (*poznámka autora*).

uvolněnou politiku mezi námi²¹ a Ruskem. Stejně jako v divadle se i v politice musíte oblékat pro určitou roli“ (Matějček, 2017). Pro Roetzela není faux pas, má-li někdo levný oblek, ale fakt, když není vhodně oblečen pro danou příležitost. Problém tkví v tom, že tento jistý konsenzus ohledně toho, co si kdy obléknout, který „kdysi platil v západním světě, obětovali na oltář individuality. Jinak dnes v podstatě neexistuje oblečení, které by člověk mohl jen tak šmahem zavrhnout“, k čemuž dodává, že osobně chová jistou zášť vůči sandálům a teplákovým soupravám, protože v nich podle něj člověk zkrátka „nemůže vypadat dobře“, ale vzápětí uznává, že to je „jeho problém“ (Matějček, 2017).

Výzkumník Jan Herzmann k politické image podotýká, že „ve volbách nevolíme skutečného člověka, ale obraz. Proto je tak důležitá kampaň a obraz v médiích. Jen málokdo má to štěstí či neštěstí, že zná kandidáty osobně. Většinou známe jen zkratku, kterou nám vnutí jejich propaganda“ (Herzmann, 2013, str. 115). Tuto poučku převádí do praxe Šaradín, píšící o předvolební kampani S. Berlusconiho z roku 1994 jakožto o něčem do té doby v evropské politice nevyužitým vzhledem k neexistenci technologií, jež by to umožňovaly: „Berlusconi se stal hlavním produktem nabízeným v kampani“ (Šaradín, 2007, str. 62). Vzhledem k vytvořeným marketingovým organizačním strukturám, využití mediálního marketingu, komunikačním metodám a zásadnímu důrazu na konstrukci a prezentaci obrazu lídra byla v italském kontextu Berlusconiho kampaň přelomovou záležitostí. S. Berlusconi vytvořil standardy personální kampaně, pro něž nenajdeme do té doby srovnatelný precedens. Výsledkem byla personalizace předvolebních kampaní nejen v obecném rámci *candidate-centered* kampaně, nýbrž Berlusconi sám se stává „personalizovaným subjektem“ ve smyslu tématu kampaně, který zastihuje ostatní témata a proti němuž se ostatní aktéři vymezují (Šaradín, 2007). Obdobně inovátorsky je zde zmiňována i další z neopomenutelných rysů Berlusconiho image, kterým je snaha o důraz na mladistvost, zdraví, zdravý způsob života a výkonnost. Berlusconi se cíleně prezentuje jako ten, co o sebe „dbá, sportuje, je plný vitality a energie, líbí se mu ženy a je sám žádoucí“ (Šaradín, 2007, stránky 64-65). Jak vidno, oproti staršímu období zde začíná být kladen větší důraz na osobnostní rysy kandidáta v tom smyslu, že kandidát už primárně nezastupuje svojí stranu, ale sám se stává osobitou značkou. Začíná se též otevřeně probírat jeho soukromí. „Konečným výsledkem je, že všechny tyto činnosti vedou ke zformování vhodného a atraktivního obrazu, jenž odpovídá očekáváním voličů jak po stránce programové, tak i personální“ (Jabłoński, 2006, str. 22). S tím souvisí i nárůst tzv.

²¹ tj. Německem.

iracionální volby, tj. volby, ve které se volič nerozhoduje na základě racionálních (programových) preferencí, ale pouze na základě svého pocitu, zda se mu daný kandidát líbí jako osobnost tím jak vypadá a co pro něj ztělesňuje (Jabłoński, 2006). Volba začíná probíhat více emocionálně a tomu je dovedně přizpůsoben i marketing jednotlivých politických subjektů s ohledem na to, na jakou voličskou základnu míří.

Dorfles k tomu z filosofického úhlu reflexe dodává, že jsme se v tomto bodu dostali k revizi onoho starého přísloví, že šaty dělají člověka. Oproti tomuto tradičnímu úsloví je tomu totiž nyní právě naopak, jak se zdá. Oblečení našich politiků není kamufláž, ale existenční realita, spíše etická než estetická, ba dokonce antropologická. Jejich gesta a jejich obleky nejsou fiktivní, jsou spontánním vyjádřením charakterových zvláštností každého z nich (Dorfles, 2014). Takže: „nejsou to šaty, co dělají člověka, ale je to člověk, kdo, ať už jakkoliv předstírá nebo simuluje a pokouší se zfalšovat svou skutečnou přirozenost, je nakonec tím, kým se jeví, ať už se snaží předvést jakékoliv cizí hábity nebo uniformy“ (Dorfles, 2014, str. 19). Na to navazuje Jabłoński, když píše o nutnosti vytvoření „pozitivní image kandidátů vlastní strany“ a naopak o „negativní image kandidátů konkurenční strany“ (Jabłoński, 2006, str. 102) a tím tak o silné kontrastní vymezení mezi rozdílným vnímáním „my“ a „oni“, přičemž bývá kladen klíčový důraz na opakování slova pravda, resp. „naše pravda“ (Jabłoński, 2006). Jde tedy o proces, který „se pojí s používáním různých metod založených na vytváření image subjektu, udržování dvoustranné komunikace s okolním prostředím a integrace s ním“ (Jabłoński, 2006, str. 113), protože je třeba si uvědomit, že „každý subjekt, který je veřejně činný, vytváří vlastní image nezávisle na tom, zda tak činí vědomě nebo nevědomě. Jestliže však image nebude vytvořena vědomě, hrozí, že bude na okolní prostředí působit nepříznivě“ (Jabłoński, 2006, str. 114). Dorfles k tomu dodává, že „to nás vede k zamyšlení, že nic nepřináší větší uspokojení, než být odlišní od druhých, mít něco, co většina ostatních nemá“ (Dorfles, 2014, str. 69), máje tím na mysli vnější odlišnost. Vzhledem k velkému rozvoji marketingových procesů v politice se osobní image politika stala nejen předpokladem, ale cíleně budovanou nezbytností. S tím úzce souvisí konkrétní výběr typu oděvu, kterým se politik prezentuje v souladu s dobrými barvami, aby ve svých přívržencích a partnerech vzbuzoval ty pocity, které vzbuzovat chce. Pokud tak nečiní, nemá v současnosti šanci na politickém kolbišti uspět.

3.2. Změna stylu

Pro starší období byl neodmyslitelnou součástí pánského oděvu žaket a oblek. Dnes se obleky pochopitelně stále nosí, ale ve srovnání s meziválečným obdobím se přísná pravidla etikety výrazně rozvolnila. Dorfler k dobovým proměnám módy píše o iluzi, která se nazývá demokratizace módy. I politické otřesy v osmašedesátém²² byly v tomto směru spíše zdánlivé než reálné. Pravdou je, že se začal nosit styl *casual* a že byla dočasně a naoko opuštěna elitářská móda, jednalo se však jen o krátkou epizodu. Nicméně na rozdíl od dřívějších dob už není móda absolutní výsadou určité společenské třídy (Dorfler, 2014). Je tomu tak proto, že se „třídy rozpustily a prakticky zmizely, takže už neexistuje oděv pro šlechtice, měšťana a neoděv pro proletariát, jako tomu bylo v minulosti. Alespoň na západě“ (Dorfler, 2014, str. 133). Asserate k tématu příliš velké svobody v dobovém odívání dodává, že „taková svoboda trvá jen krátce a často ji vystřídá spíše šedivá, jednotvárná epocha, která se mimochodem už začíná rýsovat“ (Asserate, 2012, str. 149).

Postupná změna stylu oblékání se projevila (nejen) v nejvyšších politických kruzích, resp. v jeho rozvolňování a přechod k současné době velmi populárnímu *smart casual*²³ stylu (viz příloha 11). Základním oděvem současné reprezentace však stále zůstává oblek, zpravidla černý, byť ten by se měl správně nosit jen na večerní příležitosti a přes den by ho měl vystřídat modrý nebo šedý. Modrá barva obecně je nejen historicky nejběžnější barvou na denní nošení, ale i barvou otevřenosti, vyjednávání a práce²⁴ (Pleskotová, 1987). V historickém kontextu bychom se starším obdobím mohli spatřovat analogii s prací, neboť modrá byla vždy považována za symbol pracující třídy²⁵. Nutno podotknout, že v současnosti se modrá využívá hojně na celé obleky a zdaleka ne již jen na košile.

V každé době převládají jisté vzory, formující do značné míry svoji epochu. Tyto kulturní vzory obvykle pocházejí z prostředí dobového mocenského hegemonu, který díky své moci a dalekosáhlému vlivu inspiruje nebo vnutí ostatním svoje názory a náhled na věc – lhostejno zda jde o ideový náboj, životní styl nebo oděv. V předválečném období vzhlížela pánská elegance k Velké Británii jako k nejvyššímu vzoru hodnému napodobování. Od Britů se

²² Má na mysli celoevropsky. Politickými otřesy myslí vzpuru mládeže proti dobovým společenským konvencím. Na důkaz jejich protestu se snažili odlišit nejen na mentální, ale i na vizuální úrovni.

²³ Oděv, skládající se z barevně odlišených kalhot a saka nebo blazeru, ke kterému se může, ale nemusí nosit kravata. Standardně se nosí na polo formální příležitosti typu odpoledního rautu, méně formálního jednání nebo večerní vernisáže.

²⁴ Srovnání viz Kybalová, 2009, s. 94.

²⁵ Dělníkům se často říkalo „modré límečky“ kvůli barvě jejich košilí. Bílé košile byly dlouhou dobu výsadou střední a vyšší třídy, neboť jejich údržba byla na rozdíl od modrých značně nákladná, nemluvě o tom, že se snadněji zašpinily.

přijímal nejen způsob odívání, ale i některé ceremoniály: od pití čaje po golf, od kožených předmětů po skotské látky a vzory. V tehdejší době představovala tato země nejsilnější světové impérium, jež pak po druhé světové válce neadekvátně nahradil „zaoceánský plebejský zbohatlický bratranec“ (Dorfles, 2014, str. 36). Bylo tedy logické, že evropský snobismus se obracel k modelu zvyků a mravů Commonwealthu jako k nejlepšímu a nejpřitažlivějšímu vzoru (Dorfles, 2014). „Po druhé světové válce došlo k snadno pochopitelné invazi amerických předmětů a symbolů: ochotně se přijímalo to, co nabízela či zdánlivě darovala velká vítězná mocnost, a začaly se napodobovat její mravy a způsoby“ (Dorfles, 2014, str. 36). Názorně můžeme vidět tento názor v praxi v článku Jakuba Křešničky v časopisu Týden, o tom, jak kravaty, nablýskané polobotky či vysoké podpatky pomalu mizí z *dress codu* některých politiků a firemních zaměstnanců. Nový trend mimo jiné spustil prezident Barack Obama, jehož ležerní styl bez kravaty kopírují i další politici. Byl to Obama, kdo například zrušil pravidlo nošení saka v oválné pracovně, vystupoval před novináři i ve světlém saku – ač je jinak obvykle formálnější námořnická modrá či tmavě šedá – nebo mezi lidmi vyrazil rovnou bez saka. Avšak i zde platí pravidlo – všeho s mírou. Velká část politiků i manažerů si myslí, že když může prezident chodit bez kravaty, oni mohou také a tak se trend jako takový šíří volně dál. V zásadě je to možná pravda, ale někteří „neporozuměli tomu, co tím chtěl Obama říci. Byznys dress code obchodníka je pořád jeho vizitkou... takže zatímco Obama chtěl ukazovat na liberálnější pojetí administrativy, měly by i firmy myslet na to, jak moc ležerní chtějí být“ (Křešnička, 2017, stránky 44-45). Není sporu o tom, že vliv amerického prezidenta dalece přesahuje geografické hranice USA. Obama se stal v různých ohledech zdrojem inspirace a jednou z nich byla i změna image. Nechci tvrdit, že se všichni, o kterých pojednává 3. kapitola, inspirovali u B. Obamy. Jen bych zde rád zdůraznil moment spuštění jakési módní revoluce ve smyslu odlehčování zavedených společenských předpisů a pravidel.

V následujících podkapitolách budu demonstrovat změnu politického stylu na několika současných politicích. Jsou vybráni napříč ideovým spektrem a jsou vybráni z toho důvodu, že se svou image pozitivně či negativně vymezují vůči ostatním politickým zástupcům. Ani jeden z nich tedy rozhodně nepatří k módnímu *mainstreamu* v politice. Prvním zástupcem bude Karel Schwarzenberg, bývalý ministr zahraničí, který pochází ze staré šlechtické rodiny, veřejně se angažuje, spravuje rodinný majetek, hovoří archaickou češtinou, apeluje na tradiční hodnoty a v leccčems tak splňuje lidové představy o soudobé šlechtě. Jeho styl se dá označit za ryze klasický, konzervativní, což je v českém politickém kontextu krajně nezvyklá věc.

Druhým archetypem je svým způsobem ideový protipól prvního, jedná se o řeckého předsedu vlády Alexise Tsiprase. Ten při své kampani a po svém zvolení vzbudil vlnu nevole a zvědavosti tím, že on ani nikdo z jeho spolustraníků nenosí kravaty, což má úzkou provázanost s ideovou orientací Syrizey. Třetím zástupcem je polský europoslanec Janusz Korwin-Mikke, obecně považovaný za pravicového extremistu, jehož výroky již v minulosti několikrát pobouřily evropský parlament i veřejnost. On sám se snaží stylizovat do role seriózního politika i svým stylem odívání. Jeho styl by se dal nazvat jakýmsi pokusem o klasickou módu s tím, že porušuje základní pravidla etikety (např. nosí večerní motýlky ve dne). Můžeme na něm zároveň sledovat i obecný trend extrémně pravicových stran stylizovat se do role elegána, který nosí klasické oděvy a tím vzbuzuje dojem slušnosti a serióznosti.

3.3. Moderní aristokrat (K. Schwarzenberg)

Bývalý ministr zahraničních věcí a v současnosti čestný předseda TOP 09 pochází ze staré šlechtické rodiny Schwarzenbergů. Vzhledem ke své aristokratickému původu a tradiční výchově byl Schwarzenberg pro působení ve veřejných funkcích připravován od kolébky²⁶. Vychování a způsob odívání byl v rodině Schwarzenbergů, podobně jako u ostatních šlechtických rodů jedním ze středobodů jejich způsobu života.

Po sametové revoluci se vrátil z rakouské Vídně, aby převzal zpět rodinný majetek, dříve zabavený komunisty a na několik let se stal kancléřem Václava Havla. Jeho vztah ke kvalitní klasické módě dokazuje i historka, vyprávěná Ladislavem Špačkem v jeho dílech o etiketě. Když se Havel stal poprvé prezidentem, jeho kancléř Schwarzenberg se rozhodl, že si musí nechat bez debat ušít smoking, jen ať se o nic nestará a on všechno zařídí. Během týden přijel krejčí, vzal prezidentovi míry, po čase přijel na zkoušku a pak už přišel hotový smoking s účtem. Ukázalo se, že nenápadný mužik je jedním z nejdražších krejčí v Londýně (Špaček, 2008). Prezident se ještě po mnoha letech ptal svého tajemníka, zda „už skončily ty splátky za smoking“ (Špaček, 2008, str. 97)²⁷. Aktivně se tedy Schwarzenberg pohybuje v politice od roku 1989, nejprve jako poradce a kancléř Václava Havla, následně se angažoval v různých

²⁶ Jeho otec v roce 1938 inicioval „Prohlášení příslušníků historické šlechty“, které pak předala prezidentu Benešovi delegace složená z příslušníků starých českých šlechtických rodů. Aristokraté tenkrát odhodlaně deklarovali svou připravenost bránit historické hranice českého království (Jelínková, 2014).

²⁷ Smoking je v současnosti nejběžnější vrcholně formální oděv na večerní nošení. Skládá se z tmavého, standardně černého saka s lesklými klopami, kalhoty mají po straně lesklý lampas, bílá košile a vždy černý motýlek – proto je v *dress codové* terminologii označován jako „black tie“. Ke smokingu se nosí lakýrky s černými ponožkami. Celý *outfit* je možné doplnit bílým kapesníkem do náprsní kapsy.

vládních i nevládních organizacích, kde mohl zúročit své bohaté mezinárodní zkušenosti. V senátních volbách v roce 2002 neúspěšně kandidoval v obvodu Strakonice, v listopadu 2004 byl ve volebním obvodu Praha 6 zvolen senátorem. O tři roky později (2007) byl jmenován ministrem zahraničí, do vlády byl nominován Stranou zelených. V roce 2009 založil vlastní stranu TOP09 a stal se jejím předsedou. Následně byl zvolen poslancem a mezi léty 2010-2013 byl opět ministrem zahraničních věcí a místopředsedou vlády. V roce 2012 neúspěšně kandidoval na prezidenta v historicky prvních přímých prezidentských volbách v ČR. Po pádu vlády následujícího roku zůstal poslancem, odstoupil z postu předsedy TOP09 a zůstal čestným předsedou (Hvížd'ala, 2015). Z hlediska image se v této podkapitole zaměřuji především na jeho prezidentskou kampaň a několika momentů z časů, kdy byl ministrem zahraničí.

Byť jsou šlechtické tituly v ČR oficiálně zakázány (zákon č. 61/1918 Sb.), neformální označení „kníže“ se vžilo a bylo velmi dovedně použito ve dvou předvolebních kampaních (parlamentních v roce 2010 a prezidentských 2012) jakožto součást předvolebního marketingu (Hvížd'ala, 2015). S pojmenováním kníže souvisí i další atributy, se kterými mají lidé podvědomě spojeno šlechtictví. Nedílnou součástí toho byl i oděv kandidátův. V předvolební kampani Schwarzenberg apeloval na tradici, zodpovědné vedení státu a vlastenectví. Symbolicky to na předvolební fotografii ztělesňuje jeho polo formální *outfit* (košile s kravatou jen se svetrem bez saka) a dýmka (viz příloha 12). Velmi často také nosí vázací motýlky, čímž se odlišuje od většiny od většiny ostatních českých politiků, kteří dávají přednost kravatě. I v tom můžeme spatřovat rys jisté archaičnosti a noblesy. Schwarzenbergova záliba v nošení motýlků se stala natolik silnou a mediálně vnímanou stránkou jeho osobnosti, že jej na sobě měli všichni starostové z hnutí Starostové a nezávislí, když přijeli v lednu 2013 do Prahy demonstrativně vyjádřit podporu svému prezidentskému kandidátovi (viz příloha 13).

Sám Schwarzenberg o sobě otevřeně tvrdí, že je „konzervativec“ (Hvížd'ala, 2015) a v souladu s tímto tvrzením i příznivec klasického odívání, avšak s moderními výraznými doplňky (např. legendární červené ponožky s nenápadným šedým oblekem – viz příloha 14). Rozruch médií vzbudilo nejen ministrovo pospávání, ale právě i nápadné červené ponožky. Sněsala se vlna kritiky i dotazů, zda si takovou extravaganci může člověk v tak vysoké funkci vůbec dovolit, neboť přísně vzato podle etikety by ponožky měly barevně ladit s barvou kalhot. Zastánci tvrdily, že to možné je, neboť ministr měl ponožky barevně sladěné s motýlkem. Odpůrci zase tvrdili, že je to přílišná extravagance (Veselá, 2011). Na druhou

stranu je pravdou, že barevné ponožky se díky novým výrobcům staly několik let zpátky velmi populárními a začali je nosit někteří odvážnější lidé primárně z obchodní sféry. V české politice ale Schwarzenberg zůstal výjimkou. Byť na daném pracovišti panuje striktní *dress code*, barvy, vzory a doplňky jsou pro muže jedinou možnou formou odlišení se od sebe navzájem a vyjádření svojí osobnosti. Jak k debatě poznamenal Ladislav Špaček „pan Schwarzenberg zcela jistě ví, co si může a nemůže dovolit. Červené ponožky jsou jakousi snahou prolomit oficiality a formality“ (Veselá, 2011). Jak píše Česlav Jaroš, přední český designér a návrhář pánských zakázkových obleků, Schwarzenberg má „absolutní dress code... má to dané geneticky. On kolem sebe nikdy neviděl špatně oblečené chlapy, jeho tatínek i dědeček se zcela určitě dobře oblékali“ (Jaroš, 2015). Tento výrok myslím velmi názorně ukazuje na praktickou účinnost Schwarzenbergovy aristokratické vizáže na jeho okolí. Z úryvku je patrné, že pan Jaroš osobně neznal předky knížete, ale přesto z image jejich potomka vyvozuje závěr, že se museli dobře oblékat a Schwarzenberg to má tudíž doslova v rodině. Je zde patrné, jak může image působit na racionální reflexi pozorujícího člověka.

Kníže se podle všeho snaží udržet krok s dobou a přitom zůstat tradicionalistou. Jak se domnívá Jan Herzmann o tolik mediálně předhazovaném usínání, občasně nesrozumitelnosti projevu a v rámci prezidentské kampaně cílené agitaci na mladou generaci, jimž „nepřipadá tak starý. Myslím, že se u téhle generace vytváří tak trochu obgenerační vztah, jako kdyby byl Schwarzenberg jejich dědeček. A u dědečků jsme připraveni tolerovat, co bychom otcům nikdy neodpustili“ (Herzmann, 2013, str. 159).

Zajímavý článek, ve kterém srovnává styl oblékání Schwarzenberga a Zemana napsal Jakub Lohniský, zakladatel a majitel značky Le Premier, zabývající se klasickou pánskou módou, ve kterém mimo jiné píše, že „již od jeho mladých let je vidět, že konzervativní módě rozumí a obleky prostě nosit umí. Nejčastěji kombinuje košili se svetrem doplněnou o výraznou kravatu (často zelené barvy). To, co nenajdete u Miloše Zemana, najdete u Karla. Tedy kapesníčky, motýlky, vesty, moderní kravaty, kvalitní obleky, barevné košile“ (Lohniský, 2013). Zároveň se nebojí občas v detailech jít proti etiketě (např. nošení motýlku do neformálního límečku košile), čímž opět vyvolává pocit, že se nebojí překračovat vytyčené hranice. Lohniského článek zde uvádím spíše pro širší představu propracovanosti Schwarzenbergovy image a jako důkaz, že se ve světě české politiky stal do jisté míry módní ikonou.

V Lohniského článku je také narážka na Schwarzenbergovu stylizaci do role rebela, „punkáče Karla“, jehož podobizna s punkovým účesem (tzv. čírem) byla v časech prezidentské

kampaně notoricky známá (viz příloha 15). Na tomto příkladu byla vidět cílená manipulace s jeho image, aby kandidáta odlehčila a byla schopna ho přiblížit primárně mladším ročníkům populace. Tato image stěží uvěřitelného rebela byla v přímém rozporu s tou, se kterou se vždy předtím i potom propagoval. Byl to pokus knížete omladit a poukázat na to, že ještě není tak starý pro výkon tak náročné funkce jakou je prezident republiky. Zároveň se tímto populistickým gestem apelovalo na lidi, kteří ocení jisté rebelantství. Paradoxem je, že Češi vzhlížejí k zpravidla noblesním modlám, jakou byl T. G. Masaryk, ale zároveň na svých kandidátech oceňují, když umějí vybočit z řady a být alespoň symbolickými revolucionáři.

Pro Schwarzenberga jakožto představitele strany, která se prezentuje jako liberálně konzervativní je klasický elegantní styl více než dobře padnoucí z důvodu souladu se stranickou ideovou náplní a také z hlediska větší autonomní prezentace Schwarzenberga jako samotného politika. Chce působit jako erudovaný politik, který má díky svému věku a mezinárodním zkušenostem co nabídnout. Svými moderně nápaditými a přesto konzervativními obleky dává zřetelně najevo, že je ztělesněním aristokrata 21. století. Pod tímto pojmem si většina lidí představí člověka na pomezí podnikatele, rentiéra a někoho, kdo slouží veřejnému blahu. Pomineme-li pomýlenou kampaň, jež z knížete udělala rebela, dostaneme se k závěru, že se jedná o konzervativního zástupce tradiční elity v národním kontextu, jakou historicky disponuje většina evropských států. Jeho styl, vystupování i rétorika odpovídají tradiční kontinentální výchově, jak o nich píše Asserate²⁸, jenž byl vychováván ve stejném duchu navzdory tomu, že je původem z africké Etiopie (dříve císařské Habeši).

3.4. Neformální radikál (A. Tsipras)

Alexis Tsipras je v současnosti nejmladším premiérem v historii Řecka a vedoucí strany Koalice radikální levice (dále jen Syriza). V mladém věku byl členem komunistické mládežnické organizace, ale od svého nástupu do funkce zastává více levo-centristické názory. Jeho sebe prezentace je postavená na jeho mládí, jež samo o sobě v jistém smyslu funguje jako faktické ztělesnění radikální změny nebo revoluce, přičemž image zde hraje nezastupitelnou roli (Cave, 2012).

Klíčovým symbolickým prvkem, charakterizujícím stranický program změn i image jejího lídra (např. jak vyvést Řecko z krize) je fakt, že ani on ani vedení jeho strany nenosí kravaty.

²⁸ viz srovnání (Asserate, 2012).

To neušlo řadě zahraničních i domácích médií, která začala po Tsiprasově nástupu do funkce premiéra spekulovat, zda je to jen módní výstřelek nebo zda to má hlubší význam. Ukázalo se, že jeden z dalších cílených marketingových tahů, jenž sledoval několik cílů. Za prvé poukázat na první pohled znatelnou vizuální odlišnost od ostatního politického establishmentu, čímž dát demonstrativně najevo změnu. Za druhé v tom můžeme spatřovat naplňování programového bodu – přibližování se obyčejnému lidu a zároveň i přizpůsobení se novodobému casual trendu. Je to další ze symbolických kroků, jak přiblížit politiku bližší voličům a vzbudit u nich důvěru ve volené zástupce. Tsipras je bezesporu charismatický člověk a velmi schopný řečník a na jeho postavě jakožto vůdce vizuálně i fakticky stojí celá propagace Syrize v zahraničí. Například britský deník *The Telegraph* píše o setkání Tsiprase a Matteotioho Renziho (v roce 2015 italského premiéra) jako o schůzce dvou vůdců, představujících nově nastupující generaci v evropské politice. Při této příležitosti byl Tsipras obdarován kravatou (viz příloha 16), kterou přislíbil nosit „toho dne, kdy se Řecko dostane z dluhové krize“²⁹ (Squires, 2015).

The New York Times píše, že ať už má Tsipras jakékoliv důvody pro explicitní odmítání kravaty (nenosí je po léta), měl by si uvědomit, že je to na jednu stranu silná image, která ho vyčlení, ale přesněji řečeno spíše ostrakizuje z politických skupin v Řecku i v zahraničí³⁰. Z pohledu médií mu to spíše bere trumf z ruky, nehledě na komentáře, že toho stihl již tak dost zkazit (Basil, 2016). Sám Tsipras se před volbami 2015 vyjádřil, že podle jeho názoru právě onu vizuální odlišnost si na něm a jeho straně voliči považují – odlišení se od politického establishmentu nejen v rovině názorové, ale i vizuální. Nenošení kravaty je tedy podle něj symbolem nového přístupu k politice, která je bližší lidem. Togo gesto má symbolizovat vše co chce Syriza ztělesňovat – novou krev a energii, příp. i alternativní přístup k politice obecně, což demonstrují v symbolické vizuální rovině. Zkrátka pravý opak toho, jak lidé dnes chápou politiku a jak vnímají standardního politického zástupce z etablované vládní strany, jenž také Tsipras obviňuje z toho, že nechali Řecko dojít až do stádia krize. Nechtějí, aby je lidé vnímali jako starý politický establishment v obleku s kravatami. *Times* dále poznamenávají, že Tsipras nenosil kravatu předtím, než se stal premiérem a ani potom. Jeho přesvědčení je v tomto bodě podle všeho dlouhodobé a neřídí se heslem „kam vítr, tam plášt“³⁰. Nedá se tedy říct, že by se jednalo o laciné populistické gesto, ale o věc vnitřního přesvědčení. Panuje obecné přesvědčení, že revoluční levicové strany by se od konzervativnějších

²⁹ „on the day that Greece emerges from its debt crisis“

³⁰ výjimkou je např. španělská radikální levicová strana Podemos (Basil, 2016)

pravicových měli nějak vizuálně odlišit – např. nenošením kravat, která je symbolem klasického politického establishmentu (Friedman, 2015).

Moment odlišení se od zbytku je pro Tsiprase a jeho hnutí klíčový. Pokud by nepřesvědčil svoje voliče, že provede radikální změny v krizových oblastech, je jen velmi málo pravděpodobné, že by se stal premiérem.

Nutno podotknout, že princip vizuální odlišnosti politické konkurence není rozhodně proto typově řecká záležitost. Jeden z řeckých diskutujících na mezinárodním diskusním serveru Quora k tématu nenošení kravat v Evropě píše, že nenošení kravaty je z pohledu Řeků považováno za symbolické gesto, protože ti, kdo nosí kravatu, tvoří starý politický establishment (tzv. zlaté chlape) a díky velmi úspěšné propagandě Syriza jsou hlavními obviněnými v kauze řecké krize. Paradoxem je, že „zlatí chlapi“ pocházejí jak z řad konzervativců tak i socialistů, s nimiž by měla Syriza spíše ideově sympatizovat. Nově zvolená vláda bez kravat sama sebe nazývá jako vláda lidu a je přesvědčena, že to ona vyvede Řecko z krize. Syriza ale není jediná radikální levicová strana propagující nenošení kravat. Ideově spřízněná je s ní např. španělská strana Podemos (v překladu „Můžeme“). Obě sdílí stejné ideové hodnoty a nenošení kravat. Vůdce Podemos Pablo Iglesias je vizuálním příkladem mladého vůdce strany tohoto typu (viz příloha 17). Vedle nenošení kravaty má ještě dlouhé vlasy, což je v politickém prostředí, které je samo o sobě dost konzervativní, velmi nezvyklé a v přímém nesouladu s etiketou. Tímto gestem opět dává najevo svoji nonkonformitu a snahu reprezentovat tu část voličů, která je už otrávená tradičními politickými stranami kvůli jejich přílišné korektnosti.

V Řecku se dokonce na protest proti zavádění reformních plánů, majících vyvést zemi z krize, vytvořila protestní občanská platforma, které se jmenuje „Movement of a Tie“³¹. Demonstranti z řad střední třídy (svobodná povolání, právníci, doktoři, inženýři), která byla reformami nejvíce poškozená, se během roku 2015 několikrát vydali do ulic Athén a za symbol svého protestu si symbolicky vybrali právě kravatu³² (Basil, 2016). Obdobně jako jsme to mohli pozorovat u K. Schwarzenberga, jeho záliby v motýlcích a to, že si jej jeho příznivci oblékli na jeho podporu. Princip použití symbolu jako vyjádření (ne)souhlasu s něčím zde zůstává zachován a na tomto případě můžeme vidět, že je používán mezinárodně napříč Evropou.

³¹ Doslova „Kratavové hnutí“.

³² Viz příloha 18.

V obecné rovině se dá říci, že kravata je symbolem, spojeným spíše s pravou částí politického spektra. Vzhledem k její tradičnosti ji s oblibou nosí příslušníci centristických a pravicových stran. Ostatní zpravidla, protože musí. Kravata nejenže fakticky svazuje krk, ale stejně je chápána i symbolicky – jako nástroj, který ubírá prostor místo, aby jej dával. Tento pohled nám pak umožní lepší vhled do myšlení levicově orientovaných stran, které se cítí být svázány svým politickým establishmentem a různými pravidly, mezi něž nevyjímá patří i korektní styl oblékání. Nenošení kravaty je v tomto kontextu chápáno jako revolta proti zavedeným pořádkům a signalizující příchod něčeho nového, revolučního. Obdobně z druhé strany u zástupců pravicových politických stran, orientovaných na tradiční hodnoty a zvyklosti funguje kravata jako symbol nepřerušené kontinuity, tradice a její předávání dalším generacím. Nehledě na její spojování s očekávanými výstupními vlastnostmi jakou je serióznost nebo určité vystupování na úrovni, tedy *de facto* prezentační styl.

S doplňky jako je kravata, souvisí nejen ideové postoje v symbolické rovině, ale i úroveň vystupování. Standardně by mělo platit, že čím je zástupce lépe oblečen, jeho vystupování by mělo být lepší. Nemusí tomu tak nutně vždy být. Pokud se podíváme např. na styl oblékání českého prezidenta Miloše Zemana, jenž se snaží být korektní, ale ne vždy úspěšně. Jeho vystupování je často podepřeno jadrnou, občasně i vulgární mluvou nebo explicitní zálibou v lidových jídlech. Je jasné, že právě v Zemanově případě platí, že se snaží být maximálně nablízko normálním lidem – nebo alespoň celý jeho prezentační styl je tomu přizpůsobený (ČTK, 2015). Jako prezident by však stále měl dodržovat jistou úroveň i s ohledem na svůj věk, jenž si už říká o jistou úctu. Na rozdíl od Tsiprase, vedle kterého má o dost vyšší věk i politickou zkušenost, působí Zeman při svých *faux pas* o dost hůře. Spojením osobní vizáže s veřejnou prezentací a určitým komunikačním stylem se politik sám zařadí do určité kategorie – s ohledem na vyznávanou ideu, příp. stranickou příslušnost tak i na určitou voličskou základnu, kterou svým vystupováním osloví.

3.5. Zastaralý extremist (J. Korwin-Mikke)

Janusz Korwin-Mikke je polský aktivista a politik, pocházející z Varšavy. Jeho matka zahynula během Varšavského povstání, což podle všeho do jisté míry zformovalo jeho vztah k Němcům a Židům. Za komunismu se aktivně vymezoval vůči režimu, byl několikrát zadržen, v roce 1968 nakrátko i uvězněn a vyhozen z univerzity, kam se mu za dosud neznámých okolností povedlo vrátit a dostudovat. Až do pádu režimu pracoval pro státní správu, organizoval undergroundová liberální hnutí a v 80. letech krátce pracoval i pro

Solidaritě. Po revoluci se zapojil do aktivní politiky, nejprve byl poslanec Sejmu, následně se stal do parlamentu nezvoleným předsedou několika radikálně pravicových hnutí³³, ve kterých se podílel na vydání série článků s tvrdým antisemitským nábojem. I přes očividné autorství Korwina-Mikkeho několika z nich se pod žádný z nich nikdy explicitně nepodepsal a veřejně popřel, že by kdy byl antisemitou (Landsford, 2014).

Ideově je mu inspirací Milton Friedman a jeho liberální pojetí volného trhu nebo Margaret Thatcher, byť se o ženách a ženských hnutích v minulosti vyjádřil velmi nevybíravě. Doslova prohlásil, že ženy jsou „slabší, menší a méně inteligentní než muži, takže logicky musejí vydělávat méně peněz než muži“ (Banks, 2017). Díky podobným výrokům je považován za ultra-konzervativního libertariána. On sám se prohlašuje za monarchistu a explicitního nepřítele demokracie, která je podle něj „tou nejhlupejší formou vlády, kterou si lze jen představit“ (Landsford, 2014, str. 1167). V současnosti je poslancem evropského parlamentu a od roku 2015 předsedou tehdy nově založené strany, která nese jeho jméno Korwin³⁴. Ve skutečnosti se sice jedná o zkratku, ale vývod je jasný – dát elementární důraz na vůdcovskou osobu Korwina-Mikkeho. Na politika konzervativního vyznání je ovšem poněkud neortodoxní jeho osobní život – má celkem 10 dětí se čtyřmi různými ženami. Jedná se tedy podle všeho o protimluv, pokud o sobě tvrdí, že je konzervativní a libertariánský zároveň. V minulosti na sebe na plénu evropského parlamentu několikrát upozornil svými značně šokujícími rétorickými výpady na adresu Evropské Unie, ženských práv a evropské mládeže, které nazval „negry Evropy“ (Rajnish, 2014).

Svou politickou image postavil na staromódním rádobu konzervativním východoevropském stylu. Nosí zpravidla jen černé obleky, jen občasně je ho možné vidět v tmavě modrém a jako doplněk má vždy motýlka (viz příloha 19). Tím chce podle všeho explicitně demonstrovat svoji konzervativnost a odlišnost od ostatních. Pravděpodobně si však neuvědomuje, že lesklý motýlek, se kterým je vidět nejčastěji na denních jednáních se nosí pouze večer, k večernímu obleku – kvůli tomu, že lesklé materiály obecně více vyniknou v přítmí a při umělém osvětlení než na denním světle. K dennímu obleku patří nelesklý ideálně bavlněný nebo vlněný motýlek s ozvláštňujícím vzorem. Lesklé jednobarevné se hodí navečer, k večernímu černému obleku nebo smokingu (Špaček, 2008). Nutno podotknout, že styl nošení černých obleků s lesklými doplňky přes den je úkaz dost typický pro země bývalého východního bloku (platí i pro ČR), kde se muži většinou starší generace snaží po ruském, resp. sovětském

³³ viz http://www.europarl.europa.eu/meps/cs/124879/JANUSZ_KORWIN-MIKKE_cv.html

³⁴ *Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja*, tj. „Koalice Obnovy Republiky Volnost a Naděje“

vzoru poukazovat na svoji moc, společenské postavení nebo bohatství tím, že nosí oděvy s výraznými doplňky. Jeho nejodvážnější štif byl světle béžový oblek se žlutým motýlkem (viz příloha 20). Své obleky často doplňuje vestami, které se před několika lety začaly vracet do módy. Jeho oděvy, ale na rozdíl od současných trendy vest mají klasický archaický rovný střih, což je rovněž přežitek z 80. let.

Korwin-Mikke podle všeho nebere v potaz klasickou etiketu, byť se sám považuje za monarchistu a konzervativce, tedy směry od kterých bychom čekali, že budou spíš dbát tradičních pravidel. Za své nevhodné chování, resp. nekorektní výroky a výpady vůči ženám a etnickým menšinám byl již v minulosti ze strany evropského parlamentu několikrát sankcionován (Bachrynowski, 2015). Dle etikety by se měl člověk umět vyjadřovat opatrně a diplomaticky tak, aby pokud možno nikoho neurazil, a když už tak jen velmi jemně. Od politika bychom podobnou schopnost automaticky předpokládali. Otázkou je, zda tím Korwin-Mikke na sebe cíleně nestrhává pozornost.

Je zajímavé nakolik je fenomén klasického „konzervativního“ (čili aspektu budícího dojem usedlosti, serióznosti a slušnosti) odívání rozšířen napříč evropskými, standardně euro skeptickými, příp. i radikálně pravicovými stranami. Pokud srovnáme archaický a upřímně velmi stereotypní oblek Korwin-Mikkeho např. se stylem, který nosí český antisemita Adam Bartoš, jenž se vyjádřil, že největší inspirací v tomto směru je pro něj období První republiky³⁵. Oba se snaží co nejvíce vzbudit dojem serióznosti a neextrémnosti tím, že se snaží nosit klasickou pánskou módu. Domnívám se, že lidé, působící v politických subjektech tohoto typu se cíleně snaží navenek působit co nejseriózněji kvůli svým kontroverzním politickým názorům a postojům. Zároveň se tímto gestem snaží zmást průměrného voliče, kterého budou přesvědčovat o tom, že když jsou oblečení podle konvencí, vypadají a působí na první pohled slušně a důstojně, zákonitě musí být stejná i jejich politika. U Korwina-Mikkeho jsou další částí jeho charakteristické image jeho kníry. Knír má v polské národní tradici velkou historii, historicky to byl jeden ze symbolů dominantního mužství a šlechty. Poláci v tomto směru vycházejí ze vzhledu Sarmatů, přičemž sarmatská tradice má v polském nacionalistickém uvažování svoje neodmyslitelné zastoupení (Cynarski, 1969). Zde se dostáváme i k nacionalistickému obsahu, který strana Korwin a její vůdce mají. Můžeme dost dobře předpokládat, že se Korwin-Mikke nechal volně inspirovat právě výše

³⁵ viz <https://abbartos.wordpress.com/zivotopis-strucny/>

zmíněnou sarmatskou tradicí, která kromě záliby v nošení knírů sdílela v 18. století i nechuť k modernizačním snahám, přicházejícím ze západní Evropy (hlavně z Francie).

Navzdory svému tvrzení, že je monarchista a konzervativec se spíše jeví jako populistický radikálně pravicový politik, který se skrze svou image a své excesy snaží na sebe strhávat pozornost médií, což se mu už mnohokrát podařilo. Podle všeho na sebe snaží strhnout pozornost za každou cenu a jeho vizáž, názory i osobní život v tomto ohledu fungují jako účinné nástroje. Je do značné míry rozporuplné, nakolik souvisí tradiční aristokratická sebe prezentace s libertariánským pojetím volného manželského života. Jedná se o dva vzájemně neslučitelné ideové koncepty, přičemž Korwin-Mikke si z obou vzal to, co se mu hodilo, a zkombinoval nezkombinovatelné. Díky svému charakteristickému kníru může být v polském národním kontextu chápán jako konzervativec v návaznosti na sarmatskou tradici, domnívám se však, že podobného účinku nedosáhl v evropském parlamentu. Tam je ze strany západních státních bezesporu vnímán jako nevděčný euro skeptický politik z bývalého východního bloku, který občasně vykřikuje extremistická hesla.

3.6. Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsem se pokusil názorně ukázat klíčové změny, které proběhly v rámci meziválečného a současného období. Nárůst politického marketingu a fakt, že některé strany a jejich lídři začali stavět svoje volební kampaně primárně na zevnějšku kandidáta, představuje oproti staršímu období výrazný posun. S tím souvisí i fakt, že v současnosti existuje více druhů formálního a neformálního oblečení, které člověk nosí podle prostředí, v němž se pohybuje. Daleko více začal být kladen důraz na formální vizuální stránku společenských akcí z důvodu rozvolnění do té doby nekompromisně platících etiketních zvyklostí.

Na vybraných zástupcích jsme mohli pozorovat jak rozvolnění, tak i návrat ke konzervativním (klasickým) kořenům a pokus o tento návrat. Na příkladu K. Schwarzenberga vidíme obraz starého člověka, jenž se díky svým kampaním přibližuje paradoxně více mladé generaci než svojí skrze cílenou image moderního aristokrata. V době své prezidentské kampaně rozjel jeho tým velkou propagaci na sociálních sítích, udělal ze starého šlechtice punkera a vtiskl mu tak trochu revoluční nádech a napětí z podzimu 1989. Oproti tomu řecký premiér Tsipras vsadil na neformální revoluční kartu plnou změn a reforem, snahu přiblížit se obyčejnému voliči a uspěl. Svým stylem se chce na první pohled odlišit od stávajícího politického establishmentu. Korwin-Mikke se snaží přiblížit k tradičnímu stylu nošením motýlků a kníru,

což ale v kombinaci s jeho extremistickými názory vyvolává v jeho kolezích v evropském parlamentu spíše dojem nepochopení a jeho vnitřní rozpolcenosti. Snahou přiblížit se klasické eleganci docílil snad jen toho, že dost možná v příštím volebním období nebude znovu zvolen.

Závěr

Móda má ve sledovaném (evropském) kulturním a politickém kontextu svou nezastupitelnou roli. Vytváří nejen vizuální přehled o civilizaci jako celku, ale zároveň odráží i určité hlubší duchovní a obecně ideové hodnoty. Jak ovšem práce prokázala, může být explicitní identifikace, resp. hledání spojitostí mezi módním stylem a politickým přesvědčením zavádějící, neboť oblečením se dá i cíleně mást, tj. v politickém kontextu směřovat mysl voliče určitým žádoucím směrem.

Na základě zkoumání z níže uvedených pramenů mohu konstatovat, že v obou obdobích hrála móda velmi podstatnou, byť trochu odlišnou roli. Ve starším sledovaném období, tedy v meziválečné epoše byla vnímána jako něco univerzalistického vzhledem k neexistenci mnoha radikálně odlišných stylů oblékání. Vzhledem k absenci různého druhu oblečení pro určité příležitosti, bylo vše daleko více uniformní, ale nutno podotknout i elegantnější s ohledem na klasičnost celého vzezření. Nižší třída neměla prostředky na více než jednu či dvě garderoby, střední vrstva na tom byla o poznání lépe. Rozmanitost ve smyslu výraznějších obleků, barev, doplňků a detailů všeho druhu můžeme v této epoše spatřovat primárně ve vyšších společenských kruzích. S postupem času a přechodu do současnosti dochází k několika zlomovým bodům, určujícím další vývoj. Za prvé se jedná o obecné uvolnění etikety a do té doby neměnných pravidel, co má kdo kam nosit. Za druhé se kultura a s ní i přístup k oblékání začíná stávat vpravdě masovou, konzumní a obecně více laicizovanou. Dochází k tomu, co Dorfler nazývá demokratizací módy (Dorfler, 2014). Vytrácí se duch období staršího, kdy dobře vypadat bylo záležitostí střední a vyšší třídy. Dnes s ohledem na všeobecnou dostupnost zboží všeho druhu a většího množství volného času i financí dochází k posunu i ve vnímání oblečení jakožto společenské hodnoty.

Oděv už není brán jako samozřejmost ve smyslu společenské nutnosti, ale lidé se skrze něj začínají více individualisticky vyjadřovat a profilovat (k čemuž sice docházelo i ve starším období, ale zpravidla jen u individuů jako Churchill). Vše se zrychluje a nejnak je tomu i ve střídání dobových trendů, určujících ducha doby. V souvislosti s užší profesionalizací společnosti se lidé začínají oblékat úměrně svému povolání a zábavě, kterou provozují ve svém volném čase. Módní řetězce produkují módu, na první pohled podobnou té drahé, značkové. Liší se zpravidla v kvalitě materiálu, vypracování a pochopitelně v ceně. Kvalitní oblečení tedy zůstává výsadou spíše středních a vyšších tříd s tím rozdílem, že i lidé z těchto společenských vrstev svůj oděv mění podle příležitosti a v souladu se svým životním stylem.

Na rozdíl od meziválečné éry dnes na první pohled nerozeznáte, jaký je společenský status pozorovaného jedince.

V politice se v současné době vlivem působení politického marketingu oděv stal jedním z klíčových nástrojů volebního úspěchu. Cíleně vytváří požadovaný vzhled kandidáta a předkládá jej voliči, resp. oslovuje tak požadovanou voličskou základnu. V tomto kontextu lze módu vnímat nejen jako zástupný statusový symbol, ale i jako komunikační prostředek, díky kterému se lze s daným kandidátem snadněji identifikovat nebo naopak vymezit. Byť v obou sledovaných obdobích hrála móda v politice odlišnou úlohu a bylo na ní pohlíženo jinak, přesto můžeme konstatovat, že to byla role nezastupitelná. Zatímco v minulosti oděv odděloval primárně různé společenské třídy, v současnosti se dá s lehkou nadsázkou nazvat symbolem životního názoru.

V meziválečném období byl elegantní styl oblékání (kvalitní oblek, cylindr, vycházková hůl) tedy považován za symbol příslušnosti ke střední a vyšší třídě čili spíše k pravicově orientovaným stranám a jedincům, k nimž počítám i W. Churchilla, jehož vizáž nebyla sice typickou, ale v rámci jeho společensko-třídní pozice z pohledu lidí akceptovatelnou s ohledem na výsledky jeho práce. TGM se svou středo-levicovou orientací, malou náklonností vůči tradičním elitám a nechtěl k obřadnostem nosil žaket jen, když bylo potřeba a dával přednost pohodlnému a na svou dobu extravagantnímu, byť elegantnímu jezdeckému obleku. Gustav Stresemann se snažil vzhledem ke svému pragmatickému uvažování zůstat korektní, avšak přizpůsobit společenské normy k obrazu svému. Mussolini chytře využíval svůj oděv a střídal jej podle dané příležitosti a podle toho, jak chtěl zapůsobit na své okolí. Mezi militantně naladěné vojáky chodil v uniformě, státní funkci předsedy vlády vykonával však v žaketu. Dominantou této éry byl tedy korektní, elegantní vzhled, k němuž patřil tradiční žaket a cylindr. Výše jmenovaní političtí představitelé ze zavedeného rámce ze subjektivních důvodů částečně vystupovali.

Současná doba (tj. od roku 2009 dále) přinesla změnu hodnotové orientace a elegantní reprezentativní styl se stal doménou některých profesí, mezi nimi počítaje i politiku. Vypadat vždy formálně a reprezentativně přestalo být na obecné úrovni společenskou povinností, stala se z toho spíše výsada. Mluvím-li o výsadě, mám hlavně na mysli lidi, pracující v prostředí, kde je buď vyžadován určitý *dress code* nebo je jejich osobním zájmem vypadat co nejlépe, což by v politice mělo platit s ohledem na volený mandát a oslovováním určité voličské základny. S tím souvisí i nárůst cíleného využívání osobní vizáže v rámci politických kampaní, kde se z oblečení stal nástroj politického marketingu. Dobrý příklad v tomto

kontextu tvoří K. Schwarzenberg, u kterého se dá předpokládat, že zná společenské normy díky své tradiční výchově a právě tento předpoklad jej v očích mnohých automaticky pasuje do jakéhosi strážce módního pořádku v české politice. Klíčové využití Schwarzenbergovy image nastalo v prezidentské kampani v roce 2012, kde jej díky jeho zálibě v nošení motýlků tímto symbolem přijeli podpořit starostové z celé ČR. Následně nastal šok, když jej jeho poradci proměnily v punkera Karla, který má na hlavě číro a chodí se studenty na pivo. Byl to marketingový tah, cílený na mladší ročníky, aby jim přiblížil knížete.

Obecný trend dnes velí co nejvíce odlehčovat a upouštět od tradičních úborů. U radikálních levicových stran dnes panuje fenomén pokud možno co nejvíce odlehčovat stávající elegantní, na jejich vkus sešněrovaný styl oblékání, např. nenošením kravaty (A. Tsipras) nebo nošením dlouhých vlasů (P. Iglesias). Oproti tomu populistické radikálně pravicové strany a jejich zástupci (J. Korwin-Mikke, A. Bartoš) apelují více na tradiční hodnoty a reflektují to i ve své snaze vizuálně se přiblížit klasickému odívání, což může být vnímáno jako pozitivní návrat k vyzkoušeným modelům, ale také jako tvrdohlavou snahu trvat na archaismech. Jak vidno, v současnosti můžeme za hlavní módní atributy v politice považovat buď styl oblékání jakožto celek anebo doplňky (motýlky, kravaty, barevné ponožky). Díky těmto faktorům se kandidáti mohou od sebe navzájem odlišit a dát tak svým voličům symbolicky najevo, že jsou jiní nejen ve své vizáži, ale i ve svých postojích. Pro pravicově orientované strany je více typické tradičnější oblékání, pro levicové naopak více současný odlehčený styl.

Vzhledem k cílenému výběru různorodých politických zástupců v obou sledovaných obdobích napříč Evropou a ideovým spektrem, mohu na závěr konstatovat, že móda v politice je fenoménem vskutku celo evropským.

Seznam zdrojů

Monografické publikace

ASSERATE, A. W.: *Dobré mravy*. Přel. Jílková J., Praha: nakladatelství Lidové noviny, 2012, 299 str.

AUSTIN, J. L.: *How to Do Things with Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1975, 168 str.

BENEŠ, E.: *Němci a Německo: edice dokumentů, Svazek II/1. 1919-1928*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015, 363 str.

BERANOVÁ, V.: *Když nejde jen o krásu*. Praha: Balt-East, 2014, 381 str.

CYNARSKI, S.: *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*. Varšava, 1969, str. 220 – 243

DORFLES, G.: *(Nová) móda módy*. Přel. Bonaventurová, N., Praha: Rubato, 2014, 152 str.

GRIFFIN, R.: *Modernismus a fašismus: pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Přel. Hajdinová, E. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2015, 600 s.

GUTH-JARKOVSKÝ, J. S.: *Společenský katechismus*. Praha: Československý spisovatel, 1992, 319 str.

Společenské klasobraní. Praha: Plot, 2005, 206 str.

Na dvoře republikánském. Praha: nakladatelství Hejda & Tuček, 1929, 413 str.

HERZMANN J.: *Proč právě Zeman?* Praha: Práh, 2013, 177 str.

HVÍŽĎALA, K.: *Knížecí kniha*. Páté, rozšířené vydání, Praha: Galén, 2015, 415 str.

JABLOŇSKI, W. A.: *Politický marketing: úvod do teorie a praxe*. Přel. Kopeček, L. Brno: Barrister & Principal, 2006, 203 str.

JELÍNKOVÁ, D.: *Ve znamení tří deklarací: šlechta v letech nacistického ohrožení čs. státu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, 197 str.

JOHNSON, L. W.: *Disrupt Yourself: Putting the Power of Disruptive Innovation to Work*. Routledge, 2016, 208 str.

LANDSFORD, T.: *Political Handbook of the World 2014*. California: CQ Press, 2014, 1856 str.

KOLÁŘ, F.: *Jiří Stanislav Guth-Jarkovský*. Praha: Olympia, 2011, 87 str.

KVAČEK, R.: *Dva diktátorovy pády*. Praha: Pražská vydavatelská společnost; Epoque, 2008, 153 str.

KYBALOVÁ, L., HERBENOVÁ, O.: *Obrazová encyklopedie módy*. Praha: Artia, 1973, 623 str.

KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání, díl 7. Od zlatých dvacátých po Diora*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 2009, 253 str.

Dějiny odívání, díl 3. Starověk. Praha: Lidové noviny, 1998, 220 str.

LUDWIG, E.: *Duch a čin: rozmluvy s Masarykem*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, 326 str.

Mussolini. Praha: nakladatelství L. Mazáč, 1932, 155 str.

MÁRAI, S.: *Zpověď*. Přel. Gálová, D. 1. vyd. Praha: Academia, 2003, 422 str.

MILZA, P.: *Mussolini*, přel. Kybal, T. Praha: Volvox Globator, 2013, 950 str.

MORAVCOVÁ, D.: *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Praha: Karolinum, 2006, 273 str.

NOLTE, E.: *Fašismus ve své epoše*. Přel. Dobeš, J. Praha: Argo, 1998, 695 s.

PATERSON, M.: *Winston Churchill: fotobiografie*. Přel. Hajník, Z. Praha: Metafora, 2006, 203 str.

PITKIN, H. F.: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California press, 1967, 327 str.

PLESKOTOVÁ, P.: *Svět barev*. Praha: Albatros, 1987, 202 str.

POLÁČEK, K.: *Povídky, sloupky, fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001, 1127 str.

RIDLEY, J.: *Mussolini*. Přel. Dvořák, M. Praha: Themis, 2002, 418 str.

RODR, J.: *Jiří Stanislav Guth-Jarkovský vždy k službám*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2004, 120 str.

ROSE, N.: *Churchill – nepoddajný život*. Praha: Cesty, 1995, 374 str.

ŠARADÍN, P.: *Politické kampaně, volby a politický marketing*. Olomouc: Periplum, 2007, 142 str.

ŠPAČEK, L.: *Nová velká kniha etikety*. Praha: Mladá fronta, 2008, 268 str.

TARABA, L.: *Duce: Anatomie jedné kariéry*. Praha: Horizont, 1992, 215 str.

UCHALOVÁ, E.: *Česká móda 1918-1939*. Praha: Olympia: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 1996, 120 str.

WRIGHT, J.: *Weimar's greatest statesman*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2002, 569 str.

Periodika

BACHRYNOWSKI, S.: *Between Europe and Russia: The Foreign Policy of Janusz Korwin-Mikke's New Right in Poland*. Polish Quarterly of International Affairs, vol. 24, číslo 2 (2015), s. 135-144

INGLEHART, R., BAKER, E. W.: *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*, American sociological review, vol. 65, číslo I (2000), s. 19-51

KŘEŠNIČKA, J.: *Striktní pravidla oblékání se uvolňují*, Týden, ročník XXIV, číslo 13 (2017), s. 44-45

Internetové zdroje

BANKS, Martin (2017). MEP sanctioned by EU Parliament following sexist outburst. *The Parliament magazine* [online]. 15. 3. 2017. Dostupné z: <https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/news/mep-sanctioned-eu-parliament-following-sexist-outburst> [cit. 2017-04-22].

BASIL, Lucas (2016). Why did neither Greek prime ministr Alexis Tsipras nor most of his entourage wear ties during his recent visit to Iran? Is it fashion or politics? *Quora* [online]. 16. 2. 2016. Dostupné z: <https://www.quora.com/Why-did-neither-Greek-Prime-Minister-Alexis-Tsipras-nor-most-of-his-entourage-wear-ties-during-his-recent-visit-to-Iran-Is-it-fashion-or-politics> [cit. 2017-04-16].

BURIANOVÁ, Miroslava (2014). V čem na dovolenou? Inspirujte se u T.G.M. *Muzeum 3000, zpravodajský portál Národního muzea* [online]. 30. 7. 2014. Dostupné z: <http://muzeum3000.nm.cz/aktuality/v-cem-na-dovolenou-inspirujte-se-u-t-g-masaryka> [cit. 2017-03-07].

CAVE, Rob (2012). Alexis Tsipras. *BBC Radio 4*. [online]. 12. 5. 2012. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/programmes/b01hdp9b> [cit. 2017-04-20].

ČTK (2015). Odborníci: Zemanovo oblékání? Příšerné a čím dál horší. *Aktuálně.cz*. [online]. 4. 9. 2015. Dostupné z: <https://magazin.aktualne.cz/kuriozity/odbornici-zemanovo-oblekani-priserne-a-cim-dal-horsi/r~561f953c531a11e5a705002590604f2e/?redirected=1493800718> [cit. 2017-04-27].

DIAMOND, Jason (2012). Winston Churchill, Man of style. *The Paris review* [online]. 16. 4. 2012. Dostupné z: <https://www.theparisreview.org/blog/2012/04/16/winston-churchill-man-of-style/> [cit. 2017-04-04].

FRIEDMAN, Vanessa (2015). The Wardrobe Politics of Greece's New Prime Minister. *The New York Times* [online]. 4. 2. 2015. Dostupné z: https://www.nytimes.com/2015/02/05/fashion/the-wardrobe-politics-of-greeces-new-prime-minister.html?_r=0 [cit. 2017-04-16].

JAROŠ, Česlav (2015). Absolutní dress code má Karel Gott nebo Schwarzenberg. *For Men* [online]. 28. 4. 2015. Dostupné z: <http://www.formenonline.cz/absolutni-dress-code-ma-karel-gott-ci-schwarzenberg/> [cit. 2017-04-16].

KNIGHT, Rebecca (2016). How to make a great first impression. *Harvard Business Review* [online]. 12. 8. 2016. Dostupné z: <https://hbr.org/2016/09/how-to-make-a-great-first-impression> [cit. 2017-01-10].

LOHNISKÝ, Jakub (2013). Rustikální jezevec nebo knížecí seladon? *Muži v Česku* [online]. 18. 1. 2013. Dostupné z: <http://www.muzivcesku.cz/rustikalni-jezevec-nebo-knizeci-seladon/> [cit. 2017-04-15].

MATĚJČEK, Petr (2017). Autor knihy Opravdový gentleman Bernhard Roetzel: Jen máloco v lidech budí takovou nenávisť jako oblečení. *Proč ne?!* [online]. 6. 4. 2017. Dostupné z: <http://procne.ihned.cz/c1-65684050-faktor-moda> [cit. 2017-04-21].

RAJNISH, Singh (2014). Polish far-right MEP blasted for use of ‚racist‘ language. *The Parliament magazine* [online]. 17. 7. 2014. Dostupné z: <https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/news/polish-far-right-mep-blasted-use-racist-language> [cit. 2017-04-22].

SCHLANGE, Karl (2005). Černé košile – Camicie Nere, ozbrojené milice fašistické Itálie. *Válka* [online]. 5. 10. 2005. Dostupné z: <https://www.valka.cz/11247-Cerne-kosile-Camicie-Nere-ozbrojene-milice-fasisticke-Italie> [cit. 2017-03-21].

SCHNEIDER, Sven Raphael (2010). The Stresemann – a German variety of the stroller. *Gentleman's gazette* [online]. 16. 3. 2010. Dostupné z: <https://www.gentlemansgazette.com/stresemann> [cit. 2017-03-15].

SQUIRES, Nick (2015). Alexis Tsipras tells: I will wear your tie hen we solve Greece's debt crisis. *The Telegraph* [online]. 3. 3. 2015. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/greece/11388437/Alexis-Tsipras-tells-Matteo-Renzi-I-will-wear-your-tie-when-we-solve-Greeces-debt-crisis.html> [cit. 2017-04-16].

UAL (2014). Gustav Stresemann – Student und der Universität Leipzig, Nationalökonom, Ausnahmepolitiker und Friedensnobelpreisträger. *Leipzig Universität's Archiv* [online]. 1. 12. 2014. Dostupné z: <https://www.archiv.uni-leipzig.de/geschichte/alumni-der-universitaet-gustav-stresemann-nationaloekonom-und-friedensnobelpreistraeger/> [cit. 2017-03-17].

VESELÁ, Veronika (2011). Schwarzenbergovy červené ponožky jsou v pořádku, shodují se odborníci. *OnaDnes.cz* [online]. 27. 9. 2011. Dostupné z: http://ona.idnes.cz/schwarzenbergovy-cervene-ponozky-jsou-v-poradku-shoduji-se-odbornici-lzw-/modni-trendy.aspx?c=A110923_123138_modni-trendy_ves [cit. 2017-04-20].